Skender Kulenović

GROMOVO ĐULE

CESTA

Baš hoću nešto da vidim: dokle teče, kud vodi ova cesta, zavijugana u svijet.

Krenuli smo toga popodneva van kasabe da beremo drijenke. Rasuli se po šumarcima. Nabrao sam već puna njedra i džepove; dosta mi više i da ih jedem, te siđoh na cestu. Čekam društvo. Ali nijedan da se vrati.

Pod kasnim jesenjim suncem presijava se preda mnom prašina po cesti, sipka i topla, uzbudljivo podatna bosoj nozi. Cesta se gubi u daljini u modrikastom klancu među planinama, koji se, usred neba, prekida: odatle mora da se vidi nešto što ne mogu ni zamisliti.

Dok se svi moji vrate iz drijenaka, hajde da malo vidim kako je to tom cestom kad se ide dalje. Polazim, i što više idem, sve više osjećam kako je cesta brža i mudrija od mene: bježi preda mnom; a na okuci me sačeka, kao da neće dalje – pa odmah pobjegne. Na jednoj okuci stanem i okrenem se: ima sunca još! Sustizaćemo se, cesti kažem, dokle god se vidi; baš da vidim kamo ti to ideš. Do zalaska sunca nije još daleko, počinjem da trčim, i trčim sve bjesomučnije, da bih prije zalaska vidio ono što treba da vidim.

VLAS U KULI

Prije nego što je izgorjela, od djedove kule malo čega se sjećam. U njoj je stanovao čovjek stran, austrijski kotarski predstojnik. Imao je samo kćerku, stariju od mene, koja je govorila nerazumljivim jezikom, pa se s njom nisam ni družio. Odrasli smo tako kuća uz kuću, a jedno drugom nepoznati.

Sjećam se samo onih nekoliko groznih trenutaka u požaru kad se više nije moglo nadati da će od kule išta biti spašeno.

Te noći, jedni njeni prozori sjali su kao pekarske peći, a kroz druge bi na mahove zalizali čađavo-krvavi plamenovi. Najednom, ja, sestra i stričevke moje uhvatismo se jedno za drugo i zavriskasmo: savrh kuće začu se strašan prasak i u istom trenutku zakloparaše ogromni oštri

plamenovi – nije mi bilo jasno da li to ti plamenovi krov odjednom sažegoše ili ga digoše u pomrčinu kao zapaljenu krpu.

Još neko vrijeme sjala je i huktala kula kao peć, a onda iznad nje ostade samo rumen sjaj s pokojim rojem iskara… Roditelji nas potjeraše na spavanje.

Sutradan, prvo što uradih, na prozor – da vidim šta je sa kulom. Ostala, bogami! Doduše, samo gole zidina, ali – ostala! I četiri dimnjaka u zidinama – koliki su! Tek sad se vidi kad nema krova: kao četiri tornja! Samo se iz nje podiže s jednog mjesta otančao dim, jedva vidljiv u sivom jesenjem jutru. Nijednog prozora čitava, kula je gledala u svijet kao iz sljepačkih duplji, a četiri odžaka ličila su mi na četiri djedova sina koji se nasred nje nešto sašaptavaju.

Takva mi je ostala u sjećanju za čitav život.

Otac mi toga jutra pogorjelini nije dao ni primaknuti, a kamoli ući u nju.

Imao je pravo. Kulom je zavladao mir, ali baš se kroz taj mir svaki čas čulo da se u njoj ponešto ruši.

Dođoše jesenje kiše i ubrzaše opadanje maltera, obrušavanje prezida i provaljivanje i padanje tavanice. Onda pade veliki snijeg, pod njim pade ono što je odoljelo kišama, te se činilo da nesrećna pogorjelina ulazi u proljeće smirena, slobodna od svega što je još od nje moglo otpasti.

Kad se još pojaviše u njoj travuljine, paukove mreže i gnijezda, onda brzo postade neuporedivo igralište i, još više, tajanstven prostor za istraživanje. Vjerovalo se da tu negdje pod gomilama leži predstojnikova puška na durbin, predstojnikovičin prsten s dragim kamenom i almas-grana, sedefli cipele predstojnikovičine kćeri, djedov ćup dukata, i svašta još se čulo da su imali predstojnik i djed. Ubrzo se podijelismo u grupice, koje su jedna od druge krile gdje će i kad će kopati. I alat se držao negdje sakriven.

Meni je od svih bilo u svemu najzgodnije, jer je naša kuća bila tu odmah, uz kulu. Mogao sam u nju ući kad god hoću, i sam.

Jest, lako je to bilo reći!

Niko, ni u po bijela dana, nije smio da uđe sam; ni ja, iako sam iz kule, da me šta potjera, mogao tako reći skočiti u kuću.

O kuli počeše da niču i rastu strašne priče, kao što su nicale zove, koprive i razne travuljine oko nje, po njoj i u njoj. Svi koji su te strahote pričali kleli su se da su ih svojim očima vidjeli, ili svojim ušima čuli od onih koji su ih očima svojim vidjeli.

Ja sam se koji put i usudio da uđem sam, i čak jednom da dođem do polovice, ali mi se tad kosa dignu na glavi, i izletjeh kao da me goni stotinu čudovišta.

Jedan događaj, međutim, učini i tome kraj.

Jednom tako vidjeh u kuli svoju stariju stričevku. Ugleda i ona mene, i stade. Gledamo se, ćutimo, pa najednom – jedno i drugo u divlji bijeg.

Poslije, pitam je:

– Jesi li bila u kuli?

– Nisam. Ne bih ti u nju ušla ni za šta na svijetu! A jesi li bio ti?

– Nisam. Šta ću u njoj!

Sigurnijeg dokaza dakle da se u kuli privida nije moglo biti. Sve su priče istinite, i ona najstrašnija.

U jednom ćošku kule, na prvom "boju", na prvom spratu, ostala je "čitava" jedna soba; čitava – to znači pod joj nije bio provaljen. Iz te sobe vodila su u hodnik, sada u prazno, potpuno izgorjela vrata, rupa od vrata. U tu prostoriju nikako se nije moglo popeti, jer sve je oko nje bilo porušeno; držala se nekim čudom. Od požara kule tu osim ptice ili muhe niko nije ušao.

Pričalo se svašta: da tu sjedi za mangalom moj djed i kafu pije; da predstojnik stalno puni pušku i čeka onog ko kulu zapali; da se rano izjutra može vidjeti predstojnikova kći kako kroz prozor maše nekome maramom; da se u mrtva doba javlja sjaj svijeća što ih predstojnikovica pali pred kipom Majke Božije u ćošku.

A drugi su govorili da je sve to izmišljotina, nego da se tu nastanio odžačar. Mrtvi djedov i predstojnikov odžačar. Treba se danima sakrivati u kuli i satima čekati dok se on na onim vratima malo pojavi. Viđeni su mu samo četka, kolut žice i bijele oči i zubi, a on – bože ti sačuvaj, crn, i odžačar bi ga se prepao, ko da se nije umivao otkako je umro.

On jedini zna ko je kulu zapalio, i čeka ga. Čeka ga i noću navrh dimnjaka: u gluha doba mogu mu se gore vidjeti varnice kad čačka lulu. A svakoga ko mu se popne u sobu davi i baca u dimnjak, da ga ne bi prokazao.

Smislio sam nešto, ali nisam mogao ni pomisliti da to izvedem sam. Nije bilo teško samo izvođenje, nego je trebalo toliko smjelosti koliko je sam jedan čovjek nije mogao imati. Odlučio sam da stvar povjerim Muji Gubičanu. Bio je među nama najjači i najhrabriji. Nadimak je imao po rascijepljenoj gornjoj usni, s kojom se tako i rodio.

Mujo pristade. Od brata još ukrade nož, podobru handžarinu, i zadjenu ga za pas. Molio sam ga da to ne nosi, ali ko će Muju od nečeg odgovoriti.

Moj naum je bio veoma prepreden. Da reknemo odžačaru neka nam kaže ime onoga ko je kulu zapalio, ostalo je naša briga: u kulu ćemo mu ga namamiti, na noge mu ga dovesti.

Samo da je nekako lijepo razgovor s njime započeti, sve će biti lako. Zato je Mujo zaturio handžar pod košulju, da to ne bi shvatio kao prijetnju kakvu, a ja mu ukrao od oca veliku kutiju duhana trebinjca, onog glasovitog duhana što se iznosi pred rijetke goste, što ga "car puši", a "žuti se kao dukat" i rezan je tanko, "na mravju nogu".

Uzesmo štalske ljestve i, pazeći gdje stajemo, pronesosmo ih donjim, zaklonjenim i obraslim krajem kule i srećno, bez ikakvog udara, donesosmo ih pred viseću sobu.

Najopreznije što se može, a uz pomoć Mujinu, prislonih ih na vrata odžačareve sobe. Nijedan vrabac ne izletje, znači tu je, nije u odžaku.

Mujo hoće tu slavu sebi, prvi da vidi, a možda i uhvati i živa dovede, tajnog dimnjačara. Pipnu se za nož i zakorači na ljestve. Ja pritisnuh prst na usta, u znak da se penje tiho, tiho, što tiše može; jer, pomislih, ako ga čuje, može nas odozgo ciglama po glavi.

Mujo poslije prva bva-tri basamaka zbilja uspori, pa sve sporije. Penje se polako, pipa stepenice. Taman došao glavom do pod vrata, stade i poče da gleda dolje na mene; mislim da traži da mu sad dobro pridržim ljestve, pa mu dajem znak neka samo nastavi. Ali moj ti Mujo

siđe.

– Nema ga – kaže ispotiha. – Sigurno je u odžaku.

– Kakvom odžaku – soptim na njega, i ja ispotiha – nisi ni privirio!

– E ako ne vjeruješ, eno ti, pa priviri ti!

– Kukavico! – zgrabih ljestve, dok nam odžačar nije sišao dolje i nagario nas otpozadi gdje nam je sišlo junaštvo; nagnusmo u bijeg obojica, sve gledajući kad će cigla i kamenje za nama.

Došlo je i sljedeće proljeće, pa ljeto, zove oko kule i u kuli razrasle se, koprive i ostale travuljine namnožile se, gomile otpalog maltera ščvrsnule se, kula je ulazila u novo svoje mrtvo ljeto krnjavija, samo su joj u sredini stajala i dalje ona četiri brata-odžaka i stalno se nešto dogovarala, a u ćošku ona soba neuhvatljivog dimnjačara još se nije srušila. Mrtvi koji su bili ustali vratili su se u grobove, nestalo je i priviđenja i utvara i priča i naših dječjih igara. Kula je postala nešto obično, nešto čega zapravo više nema.

Samo sam ja u nju navraćao i tumarao njenim bivšim hodnicima i odajama preko gomila srušenih tavanica i zidova. Negdje bih podigao neki kamen, negdje začeprkao prstom, i odmah odustajao od daljnjeg uzaludnog traženja toga nečega nejasnog čemu sam se skriveno nadao.

A ipak su mi to oči nastavljale da vjerno traže po čitavom praznom prostoru.

Nekad je nešto blisnulo u malteru, ustreptalo sam to podigao – ne, nije bila plava vlas predstojnikove kćeri, nego neka žuta travka, ili nisam podigao ništa, jer nije bilo ništa. Jednom sam uzbuđeno potrčao: ne, bio je to svilen plav papirić, bogzna otkud tu, a ne plava pantljika iz njene kose. Jednom me je tako prevario i tanjirasti cvijet zove, obasjan tracima sunca, koji je neko otkinuo i tu bacio. Mislio sam da je to njen šeširić.

Znao sam da nikad ništa neću naći, a svaki put sam povjerovao da me baš toga puta čeka nešto baš na mjestu kud sam stotinu puta uzalud prošao.

Jednom donesoh ljestve i popeh se u dimnjačarevu sobu. To je još bio jedini neistraženi prostor. Ništa. Soba bez tavanice. Iz gomile maltera izniklo nekakvo cvijeće tankih visokih stabljika i sitnih plavih cvjetova. Ni tu nema ništa od predstojnikove djevojčice.

NAJLJEPŠE I NAJGLAVNIJE

Ima takvih trenutaka kad je grijeh spavati. Trenutaka kad bi se trebalo iz najtvrđeg sna probuditi. Koji su ljepši od svega što se može usniti. I za koje čovjek poslije ne zna da li su bili, ili ih je samo sanjao.

Probudih se te proljetne noći, ne znam koja su doba, ni šta me to probudilo. Možda mjesec koji mi je ušao u sobu kao mati da me pokrije. Možda neizdržljivi miris narcisa uz krevet, koji sam donio sa izleta na Vlašić-planinu. Možda to što se nerazgovijetno događa napolju. Sve to ne da mi više spavati. Ustadoh, stadoh na prozor.

Bistrina jedna obli me svega, kao da sam kamen oblutak u bistrom gorskom potoku, samo

što sam ja živ pa ona ulazi u mene kroz oči i nosnice i struji kroz mene čitavog, slatko mi gaseći žeđ. Tako je ribi u vodi.

Šljivik naš, prsnuo beharom, pije mjesečinu, malo mu svoje bjeline, hoće sutra da osvane bjelji. Šljive – kao da je svaka otvorila svaki cvijet kao bočicu tankog mirisa, ne znam na šta me on to podsjeća i kud me zove. Svaka mi je kao moja rodica ljepotica Ćamka, koja, sva u svili i pod dragim kamenom, odlazeći u neku posjetu, otvara bočicu opojnog jaga, naslanja je na prst i capka prstom po kosi, vratu i grudima.

Ništa one nisu, mene ti gledaj i pomiriši – dopre do mene jabuka svojim slatkim mirisom.

Šljive ne ćute. Čeznutljivo se dozivaju, biserno se nadglasavaju. To su slavuji, nevidljivi u cvjetovima. Ne zatvaraju kljunove, kao ni zvijezde oči. Nešto dozivaju, tim nečim se zaklinju, to nešto obećavaju, dijamantnim biglisom grade nekakve kule u nebesima, koje se ne vide.

Dječak gleda i sluša. Onda mu se spava. Vraća se u postelju, vjerujući da će se sve nastaviti u snu.

Ali san tek što mu počne da liječi očne kapke, dječaku bude kao da nešto nije vidio i čuo, nešto najljepše i najglavnije, bez čega se ne smije zaspati. Opet ustaje, gleda i sluša. Sve mu se čini to najljepše i najglavnije, bunovan i pospan vraća se u postelju. Zaspiva.

Zaspiva tako i budi se, zaspiva i budi se, dok se jednog jutra ne probudli potpuno sijed. Ali, i potpuno sijed, on nastavlja da traži nešto najljepše i najglavnije.

ABEZ

Provalila se zemlja u djedovim sjenokosima. Strašnu vijest donese mi jednog jutra moja stričevka, bez daha, sa crnim strahom u očima. Pojurih i ja da vidim.

Zemlja se provalila u jednoj maloj udolici brežuljkastih djedovih sjenokosa. Preko sjenokosa vodi put, pa ko god naiđe, zastane i gleda čudo; glas se pronio brzo, pa se i iz okolnih kuća iskupilo mnogo svijeta. Svi stoje oko udolice kao da se tu neko sahranjuje. Niko se ne usuđuje da siđe i vidi koliko je provala duboka. Neki, čujem, govore kako joj nema dna i kako će se cijela udolina provaliti i tu se stvoriti jezero. Baci neko kamen da preko zvuka procijeni dubinu, ali se ništa ne ču: znači, dubina je zbilja bezdana, jer moralo bi se čuti kad kamen padne na dno. Nego ga provala gluho proguta.

A nije velika, otprilike kao bunar.

Počeše po kućama i čaršiji priče. Rat će, ili je pred smak svijeta, čim se zemlja provaljuje a na nebu se ukazala repatica. Hodža i pobožni govore da je to zato što se pije, slabo klanja i malo daje sadaka (milostinja), ide u đaurske škole i napušta vjersko odijelo.

Priče traju, jer uvijek neko donese u čaršiju vijest da se rupa proširila. Svako jutro, prvo mi je da odem i vidim je li i koliko. Nekad mi se učini da jest, a nekad da je ista.

Donosim pune džepove kamenja, bacam, osluškujem – uvijek isto: muk.

Počelo se pričati i to da iz abeza svake noći izlazi aždaha, pa i stariji noću vole da idu

cestom, nego tuda, prečacem preko sjenokosa.

Jezu kod mene najviše izaziva ova priča: abez. Starinska nekakva riječ, koju nikad do tad nisam čuo, koja kao da je iz mrtvih ustala, iz koje kao da mrtvi progovaraju, tamna, strašna, puna nečeg strahotnog, nepoznatog! Dovoljno je da je čujem, da je u sebi samo pomislim – jeza me hvata.

U sva ta pričanja vjerujem, a nekako i ne vjerujem. Hoću da vidim je li istina. Možda prije, hoću da budem junak koji je prvi zavirio u abez.

Jednog jutra, pobauške, držeći se rukama za travu a desnom nogom pipajući ispod sebe, počeh da silazim u udolicu. Ali mi se učini da se zemlja ugiba poda mnom, pa se brže-bolje vratih. Tako i drugog jutra, kad pokušah obrnuto: da glavom nadolje, potrbuške, dopuzim do abeza i nadvirim se.

Onda mi sinu srećna misao!

Usjekoh podebeo kolac, sjekirom ga duboko pobodoh u zemlju, malo podalje od ruba uvalice, i dobro oko njega svezah konopac; na konopac nadovezah još jedan, vršidbeni su to konopci iz djedove alatnice.

Držeći se čvrsto objema rukama, spuštam se u udolicu, obzirem se da vidim koliko mi još ima do abeza. Tu sam napokon, korak mu do ivice.

Klekoh, nalaktih se i noge, pipavo, jednu na drugu, spustih u abez. Ondah počeh da se spuštam. Oprezno, prst po prst, pa onda pedalj po pedalj niz konopac. Opirem se nogama i leđima o strane abeza. Oduljilo mi se – nikad dna. Mislim se da li da se vratim. Neću. Ići ću dokle teče konopca. Najednom – dno! Ne znam da li ga dotakoh prije stražnjicom ili nogama. Dno, odista dno. Sjedim, ali još se čvrsto držim za konopac. Polako se uspravim. Stojim, odista stojim. Nije duboko, moje otprilike visine. Ne puštajući konopac, pokušavam da hodam. Hodam, svugdje zaista tvrdo. Da li da pustim konopac? Sa strahom, pustih ga. Stojim, stojim, zaista stojim! Vukući stopalo po zemlji pravim pravi korak. Pa sve slobodnije. Malo je neravno, osjetim pod bosom nogom i pokoji busen, ali je sigurno, sasvim sigurno. Počinjem i da igram.

Ispentram se, iščupam kolac, sjekiru i konopce vratim na mjesto. Nikom ništa ne kazujem.

Poslije podne, kad se skupismo da igramo klisa, rekoh da bih smio skočiti u abez. Niko to ne uzima za ozbiljno, neki me još i ismijavaju. Da se kladimo, kažem. Opkladim se sa Kipretom: ne smjednem li, on, ako hoće, nek obere cijelu moju jabuku petrovaču, a skočim li i iziđem, njega dvojica da drže, a ja da mu udarim po goloj dvadeset i pet, čime hoću.

U ćutnji pođosmo do udolice. Moji drugovi poredali se ivicom, gledaju, iako niko ne vjeruje da ću to zbilja i uraditi.

Kad krenuh, povikaše:

– Ne! Ako boga znaš, ne!

– Ne, budalo!

– Pusti ga, ne boj se, on nas samo magarči!

Dođoh na ivicu abeza – ruke niza se i skočih, kao u vodu. U skoku čuh vrisak.

Slegao sam se, čučim, da me ne bi primijetili kad sad slete da vide ima li od mene ikakvog znaka. Ali, umrtvili se od užasa, dodijalo mi već čekati. Iskobeljah se: nigdje nijednoga. Prepali se da oni ne ispadnu krivi.

Slučaj je hteo da se u sjenokosima sretoh sa svojim rođakom. Pozva me, i ja krenuh s njim u polje po konje. Tako se vratih kući u sam sumrak.

Kad u kuću – pusta, u njoj samo mati, nabuhla, crvena od plača. Kako me ugleda, poletje mi, pritisnu me uza se, i tek sada poče da plače.

– Ah, izvukli te, bog ih nagradio!

– Odakle mati?

– Pa iz abeza, sunce materino, sunce mi se rodilo! Pa kako ćeš skakati u abez, ko te na to naputi, u abez pao i nikad iz njeg ne izašao!

– Šta ti je, u kakav abez, mati?

– Ko te izvuče, pod nogom mu cvalo? Vatrogasci sigurno, bog im platio!

Iz daljnjih njenih riječi saznadoh da se otac izbezumio, da se uzbuna stvorila u gradu, da su na abez pojurili i vatrogasci, da je došao i sam kotarski predstojnik. Ali materi ne priznajem svoje junaštvo, jer evo na što je sve ispalo.

U dobar već mrak, vrati se otac. Ćuti. Onda kaže majci, smijući se:

– Da ne bi ovog magareta, ne bi se znalo koliki je abez! I umro bih, mislio bih da mu nema dna!

Zatim poče da mi zavrće uho:

– A ovu ćeš mi muku i uzbunu, neka znaš, platiti!

Ja i njemu – ni luk jeo ni lukom mirisao, ko mu je to
slagao!

Mati to isto. Pusti mi uho:

– E ono će mi Kipre – reče – dobro platiti! Kad ga uhvatim, kost u njemu neće ostati!

Nastavi da priča kolika je smijurina nastala kad se vatrogasac na konopcu spustio u abez. Viri do pasa!

To mi je bio pravi abez u životu. Da li sam pogriješio što sam sišao u njeg?

NISU DOŠLI ONI PRAVI

Sutra je obdulja. To je konjska trka na dugu stazu. Obdulja je sutra poslije ićindije. To je poslije popodnevne molitve, kad sunce već počinje da se priklanja kraju.

Došli su da učestvuju u trci Krajišnici, slavni, ne zna se da li su slavniji oni ili konji im! Kladuša, to je prava Krajina "krvava haljina", tu se junak rađa i junački konj goji, junaštvom su svojim ušli u pjesmu i pjesma im ga svijetom raznosi, a mi Petrovčani – što smo mi! Bolji smo, doduše, po imecima, ali sve naše imetke da sastaviš, ne vrijede korica jednih njihove sablje, pera im jednog u topuzu, uzengije jedne na njihovom konju! Konj naš, da je krilat, kod njih ne

bi bio ni kljuse! Kako je našima samo palo na pamet da ih zovu na obdulju! Svejedno, pojahali sutra konje ili telad i magarad – ispašćemo jedno i drugo!

Zato se niko ne sprema na sutrašnju trku da gleda naše, nego da vidi njih.

Konji su im razmješteni po štalama, žao svima koji nisu imali sreće da ih vide kad su dolazili. Oni koji su bili te sreće pričaju kako im je svaki binjedžija (džokej) sitan i lagan, u šaku da stane, konju pod njim kao da muha sjedi na njemu. A konji – gorske vile, od vatrenosti žilice po njima, frkte nozdrvama. Binjedžije se od konja ne rastaju, s njima i spavaju, da im kogod ne bi konju sihir, vradžbinu kakvu učinio. Svaki sa svojim dogovor čini kako će sutra.

Kladušani se, kažu, rasuli po mejhanama, rujno vino piju. Sjede s njima naši bezi i ajani, prvaci, a Vlasi, kažu, ne smiju ni da uđu, nego samo priviruju da vide kakvi su. Jer i njihovi su konji sutra u obdulji. Priča se da su našima spremili zamke, a spremni su i na tuču, zadjenuli za pas pištolje i noževe, za trticu, da im se ispod kaputa ne vide.

Koliko god se naši boje Kladušana, toliko im drago što su došli, jer ne dobijemo li trku mi, dobivaju je sigurno Kladušani, vlaško ostaje na repu. Neki samo što ne prsnu od veselja što su došli: nek Vlasi jednom vide ko smo.

Razmilili smo se po čaršiji, mi dječaci, da vidimo junake. Iz jedne naše junačke pjesme meni u glavi slika slavnog Hrnjice Halila, koga pjesma zove gojeni Halil. Mršav sam, rugaju se mojoj mršavosti. Kad hoće da kažu koliko je neko mršav, kažu mršav kao ja. Mršaviji se ne može biti. A nikako da makar malo-malo odebljam. Tako je gojeni Halil moj san. U toj pjesmi on silazi u podrum, oprema konja za boj, a konj ga odmila gricka po bijeloj mišici. Moja tanka i suha, a kakva li mora da je bila ta bijela mišica gojenog Halila! Idemo od mejhane do mejhane, izbliza ih razgledamo kakvi su, ja samo što tražim među njima nekoga koji mi bar po nečemu liči na Halila.

Ali nigdje Halila! "Rujno vino" piju! Kakvo "rujno vino"! Sjede i piju rakiju kao i naši!

Reče neko da su oni glavni u Meminoj kafani, i svi tamo pojurismo. Ako igdje, tu je sigurno onaj što je kao gojeni Halil!

Memo nas ne tjera. Pušta da ih se nagledamo.

Sjede, puna ih sećija, duž sva četiri zida Memine kafanice. Ima medu njima dosta i naših.

Malo-pomalo, nakupi nas se duž sećije čitav zid. Memo mora da se probije kad nosi kafu. Gledamo ih kao da su došli s onog svijeta i slušamo.

Sve nekako s našima razgovaraju kao da sutra nije obdulja, nego tako eto nešto, prosto došli.

– A mene, vidiš – govori jedan pušeći na dug čibuk – nikad u životu glava nije zabolila!

Kašlje, star, tanak i skvrčen, i suh, spečen kao ovčija pastrma.

– Nit me je – nastavlja – ikad ruka zabolila odsicajući po Lici đaurske glave.

– Marš napolje! – skoči na nas djecu jedan moj dalji rođak, strašan, znamo da je dvaput išao na Ćabu. – Šta ste se ovdje iskupili kao na medvjeda!

Znam zašto nas zatjeruje: da se sutra ne čuje šta se ovdje govorilo.

Mi kao da ćemo izići, ali se opet poredasmo čim on sjede.

– Ja dok sam bio mlađi – nastavlja drugi – mogao sam pojesti janje, pa oku meda! O opet,

lakšeg binjedžije od mene nije bilo!

Hvalisavci, vidim, veliki, hvali se tako svaki nečim svojim, a gledam ih: malokoji da je malo naočitiji, svi su obični kao i naši, samo što su za bensilahe (to su kožni pasovi od više pregradaka) pozadijevali kubure i noževe.

Ali konji i binjedžije, to je ono glavno, ovo – ovo su samo vlasnici. Ko će dočekati sutrašnji dan!

Sutradan, otac me uze za ruku i povede na obdulju. Čudnovato mi, a pomalo me i strah, što je ponio pušku. I njegov prijatelj isto tako. Primjećujem oružje i kod nekih koji nam se priključuju; a slutim da ga i ostali nose po džepovima i pozadi za pasom, jer vidjeh kako se jedan pipnu kad bi riječ o Basarinom đogatu. Otac i njegov prijatelj nose i durbine, da im ništa na obdulji ne izmakne, a i znak je to gospodstva.

Strahovito se razočarah kad vidjeh da se i mi, zajedno s ostalim muslimanskim svijetom, nađosmo daleko od ceste, toliko da se odatle ništa neće moći vidjeti. Zovem, molim oca da se primaknemo, ali on samo ćuti.

(Poslije saznadoh: bilo je to s toga što su brdom s one strane ceste posjedali oni, "Vlasi", pa da ne bi došlo do kavge i boja.)

Niko nesrećniji od mene kad slijeva povikaše da su konji potekli. Ništa se odavde ne vidi, jer cesta izbija iza brijega. Istom, u neka doba – pojavi se iza okuke konj, bijelac. Svi poskakasmo na noge! Đogat se pruža cestom, za njim dugo nema nikoga.

– Zejnila Kladušanina đogat! – viče jedan. – Znao sam, dina mi. Gdje ćemo mi s njima!

– Kakvog Zejnila, ono je Omerbega našeg đogat! – odgovori mu drugi i skače. – Zar mu ne vidiš vrata?

Djeca potrčaše cesti, htjedoh i ja, ali me otac uhvati za rame.

Gleda na durbin. Najednom ga spusti.

– Vlaški – kaže prijatelju. – Basarin.

– Vidim i ja – spustio durbin i prijatelj i gleda u oca izgubljeno.

Oni po brdu, "Vlasi", poskakali, mašu kapama, grajaju. Sumnje više nema čiji je đogat.

Otac me uze za ruku. Krenu i njegov prijatelj. Ćute.

– Tpljuh! – pljunu najednom prijatelj. – Nismo Kladušane trebali ni zvati! Golje kladuške, oni da nam obraz spašavaju! Davno sam ja reko da je njihovo prošlo.

– Sve je to zato – odgovara mu otac – što naše binjedžije ne valjaju! Ja njima govorim: kad vidiš da ti konj gubi zor, podigni se pa ga ispod sebe pomokri po sapima, vratiće mu se trk. Jok! Nego prilijepe stražnjice, samo pate hajvana!

– Bogme oni nas dobro pomokriše! – kaže preda se očev prijatelj.

Oni tako razgovaraju to nešto svoje, meni ni u peti ni u pameti. Ja mislim svoje. Mora da nisu došli oni pravi Krajišnici, oni što ih pjesma pjeva. Sigurno im bilo ispod časti da dođu među nas – nekakve Petrovčane! Pravo i imaju, kažem u sebi. A opet, toliko mi žao što nisu došli. Da ih bar vidim, makar i izdaleka!

JASEN

Zašto ja i dan-danas toliko volim jasen?

Poslije toliko drugog drveća od kojeg se svako nečim moglo ponositi, bor visinom i krošnjom, jela vitkošću, javor plemenitošću drveta i crvenilom lista u jesen, lipa mirisom cvijeta, šta sam ja to našao u jasenu da se i danas zaustavljam kod njega ili, kad prođem, da moram da ga bar pogledam?

Poslije djedove smrti nastala je dioba među nasljednicima, pa su tako otac i stric podijelili i oveliku njivu ispod djedova brda.

Nasred te njive stajao je jasen, sam samcat, i poslije diobe našao se tačno na međi. Bio je visok i krošnjat, imao je sunca povazdan. Ispod njega bila je uska oaza nezaorane zemlje, obrasla podrastom od malih jasenića: činilo se, kad stari padne, da će ga neki od mladih naslijediti.

Nikad se nisam upitao, i vjerovatno je ovo prvi put da se pitam, otkud on tu. Možda je tu davno nekad bila šuma ili gaj, pa ih djed ili pradjed iskrčio? Ali zašto su ostavili ovaj jasen? Ili je on poslije sam nikao? Ali zašto su ga i očevi i stričevi orači zaobilazili? Zašto mu nikad nisu došli sjekira i trnokop?

Stajao je tu kao neki grdni poljar nad žitnim i kukuruznim njivama, ali poljar koga se niko ne boji. Naprotiv, svi smo ga voljeli. I pšenični klasovi, i kukuruzne stabljike, jer ih je pomična sjenka njegove krošnje makar privremeno zaštićivala od usijanih sunčevih maša. A znali su na njega pasti i golubovi-divljaši da zanoće ili da se odmore, ali su, čim bi me osjetili, s paničnim klepetom krila odlijetali, kao oči, put nedaleke guste gore, da joj odguguču priču o poljskom jasenučaru kakvog ni u njenoj najkosatijoj kosi nema.

Mom jasenu kao da je otac bio bor. Imao je visoko stablo, golo, bez grana, a navrh stabla široku krošnju.

A zašto?

Sve što je donosilo, proljeće je davalo svemu, samo ne mom jasenu. Ozebla prisoja po podbrežjima popršće toplim iverjem sunca, jagorčevinama, a na rumeno-plavim primjerima prvih ljubičica pokaže ostalom cvijeću šta i ono treba da radi. Toplom jagodicom prsta dirne drijen i vikne mu: "Hej, dokle ti misliš tako?", a on odmah iscvjeta svim svojim žutim cvjetovima, što ih sav bogovetni zimski san sanja, a za njim se povedu i ostali drenovi i izliju u cvjetove sve što su u sebi zimus nasanjali zlata, te se čini da su postali bestjelesni, da su od njih ostali samo cvjetovi da kao žute pahulje lebde u rujno-mrkom šipragu. Pticama proljeće glicerinom svojih toplih vazdušnih struja raskravi i očisti promrzle i zarđale glasnice...

Svemu je proljeće bilo majka, samo jasenu maćeha. Samo što bi olistao. I samo što bi ujutro služio kao ptičja kujundžinica, ili što bi se na južnom vjetru ljuljao, ličeći odozgo na ogromnu pajalicu kojom zemlja paje po nebu paučinu.

Ali samo se činilo tako da je jasen pastorak. Nas nekoliko znali smo šta se u njemu događa.

Pojavi se u njemu mezgra. Tako se zove sok koji on srče iz zemlje i razvodi ga do u svaki pup, do same svoje vršike.

Zagrebi ga malo noktom ili bocni čim bilo, tu počne da niče kaplja, pa raste, kao suza.

To je za mene i za moje društvo znak da je došlo vrijeme penjanju u njegovu krošnju. Na to su imali pravo samo oni koje ja poznajem. To je bilo vrijeme kad je jasen prestajao da bude ničiji, i postajao moj.

Penjao sam se samo ja, ne samo zato što sam ja jedino na to imao pravo, nego i stoga što su ostali bili ili preteški ili nezgrapni ili kukavice. Penjao sam se sa sjekiricom za pasom ili s dobrim nožem u zubima. Čitavu stvar trebalo je neprimjetno izvesti, jer jedino bi se tada otac ili stric sjetili da je jasen njihov: nisu dali da se siječe.

Smjestio bih se u krošnju i odabirao granu koju ću odsjeći.

Proljeće po proljeće, po nekoliko grana svakog proljeća, tako je došlo do toga da je jasen ličio na bor.

Sve je to otišlo u naše trube.

Te trube pravile su se od jasenove kore, koja se "svrtala" sa probranih grana, s onih njihovih dijelova bez izdanaka, ili bar bez većih izdanaka. Kora se, idući od tanjeg debljem kraju grane, spiralno zasiječe pa se onda odlijepi, što ide tako reći samo od sebe, jer je podmezgrila. Zatim se ta spiralna kora savije u trubu. I kraj pričvrsti drvenim klincem ili prošivkom. Neko još metne pisak, nekom su pisak vlastita usta, tek – truba je gotova.

Ove trube vatrogascima nisu mogle biti ni sluge, ali u jednome su se mogle s njima takmičiti: u dometu zvuka. Registar im je bio više nego ubog, mogle su da proizvedu samo dva glasa: tu-hu, tu-hu. Zato su se i zvale tuhaljke.

Jednom ja tako, pošto mi je tuhaljka pošla za rukom, doletim materi da joj se pohvalim i da je obrađujem. Razvijala je nešto, pitu ili omač, i ja joj iza leđa zatuhučem u uho. Kao da joj je top pukao uz uho, žena skoči i, kako ugleda mene i tuhaljku, potklepnu me oklagijom i htjede još, ali ja pobjegoh.

Ja i dvojica-trojica mojih s trubama od moga jasena iziđemo na djedovo brdo; brdom smo ga zvali, a u stvari je to nevisoka, ali dosta prostrana uzvisina s koje se mogla vidjeti cijela kasaba i pod njom neveliko polje oivičeno modrim planinskim gromadama sa vijencem sela u podnožju. Djedovo brdo bilo je glasovito po svom sijenu, dobrom za hangire i bakove, a najviše kao beskrajno igralište za one koje bih ja tu pustio.

Tu bismo se mi okrenuli s trubama na sve četiri strane svijeta, i počinjala je naša trubljava. Basovske zvukove naših truba, prozukle i sirove, prenosio je bistri proljetni vazduh preko bašta i njiva i preko polja do u sama potplaninska sela. Čim bismo se sa djedovog brda začuli mi, počele bi da nam se odazivaju trube, iz bašta i sokaka, s polja i iz sela, kao pijevac pijevcu, pas psu, te je sve to na trenutke moglo ličiti na neku veliku uzbunu koja naviješta vatru, vodu ili neprijateljsku vojsku. Sve je, međutim, ostajalo mirno ili u svom redovnom kretanju, osim naših naduvenih obraza.

Ja tuhučem put Medenog polja, odakle mi se – tako mi se čini – između tolikih tuhaljki odaziva baš jedan, i to je – uvjeren sam – truba Jovice Šarca, moga kmetića. Obrazi i usta već

me zaboljeli, truba već samo popuhuje, moram se odmoriti...

Ibro metnuo trubu pod pazuho, usta obdlanio, viče put Gorinčana:

Počuj, crni Luka
nabaso na vuka
i na kuju ljutu
u tijesnu putu.
Tu-hu, tu-hu, tu-hu, tu-hu.

Gotov momak već, ne znam ni što se umiješao među nas, Hamdija viče i tuhuče put kuće Mehe Kišljena nešto masno na račun njegove sestre. Ako ga Meho čuje, zapamtiće kad je svirnuo trubu.

Ja sam u ono tu-hu, tu-hu, unosio svoje pomišljene neizgovorene misli, i pomalo mi se činilo da postaju zvučne, da ih svi iz trube čuju, kao da se pjeva pjesma. I što me najviše hranilo blaženstvom, sve sam tako mogao da reknem, i ono što ne bih ni bunaru, i ono čemu bi mi se sigurno narugali.

Jasen su poslije, ne znam zašto i ne znam ko, posjekli. Sve vole da posijeku. Sve, samo moj tuhuk nisu mogli. Jer ja ga i danas čujem.

KAMENA S BOLJEG RAMENA

Za tog Hajdara što je došao odnekud s Une pričalo se da mu kamena s ramena niko još nije odbacio. Po našoj kasabi odmah se pročulo da je i došao zato da se takmiči s našim slavnim Boškom, kome u našem kraju nema ravna.

Saznalo se da će se "umetati" na stočnoj pijaci, predveče, kad malo zahladi: "umetati se", to je kod nas bacati kamena s ramena.

Ni od koga nisam čuo da je tog Hajdara vidio, znalo se samo kod koga je na konaku, pa smo nas nekoliko pred Ibrahim-begovom avlijom sjedili i sjedili, neće li se pomoliti. Čim se avlijska vrata otvore, mi svi poskačemo, ali uzalud: nije to Hajdar. Meni se činilo, ako se pojavi, moraće se otvoriti oba kanata vrata, toliki je.

Sigurno je u čaršiji, reče neko, i krenusmo ne bismo li tamo bili bolje sreće. Kojeg god nepoznatog čovjeka vidimo, zagledam ga i pitam se – da to nije on?

– Da nije ovaj? – pitam Agana, ispod glasa.

– Nije, ovoga ja znam.

Za koga god pomislimo da je Hajdar, neko se nađe pa rekne da nije.

Gledamo gdje je sunce.

Ni ićindija još, a mi se iskupili na staroj pijaci. Sunce stoji na nebu, kao da ne misli sići; pa da nam vrijeme prođe, udarismo u igre.

Prestadosmo kad vidjesmo da ljudi već počinju da dolaze. Sjedaju uz pijačnu ogradu, u hladovinu. U igri nismo ni primijetili da je već dobro ima.

Okupljamo se oko starijih, da čujemo razgovore.

Naslonjeni na ogradu, čuče Velaga Zvizdić i Derviš Kahvedžija.

– E bogami će danas Vlasi vidjeti koliko su dugački – kaže Velaga. – Hajdar, kažu, ne prebacuje, nego ukopava! "Ukopati" – to znači prebaciti za ljudsku dužinu.

– Bogami, i krmak baca! – odgovara Derviš. – A volio bih da ga prebaci, makar dva prsta, nego, vjeruj ti meni, da mi kafanu pozlatiš i u dragi kamen okuješ, samo da ne gledam Vlahe kako im od toga već njihovog Kraljevića Marka srce igra, lice sja! Ko bajagi, drago im što je iz našeg mjesta, a jok: drago im što je Vlah.

Sunce pada, svijet se iskuplja. Begovi, trgovci i mehandžije pravoslavne, činovnici, težaci, besposličari čaršijski. Došao je i Mustaj-beg, mjesecima od suhe leži u postelji. Tu je i proto, stric Boška mejdandžije. Eno ga, dolazi i Husein-efendija, moj hodža, glavni imam.

Boško je već tu. Hoda kroza svijet, ni skim ništa ne govori, gleda u zemlju. Svijet mu se razmiče, ogleda ga. Kao od brijega odvaljen, kratak, plećat, prsat, rumen, vratina mu kao presjecalo, mišice mu kao u drugoga noge, kad hoda – kao da stubove pobija.

Hajdara nema. Pronese se glas da neće ni doći, da leži kod Ibrahim-bega jer ga je nešto oko žličice zaboljelo. Strahovito mi bi žao. Naša se vjera pokunjila, njihova se sve nešto sašaptava i smije, vidim drago im: prepao se. Ali se očuše glasovi: eto ga!

Zaista, pijacom je išao Ibrahim-beg, a taj s njime – ko bi drugi mogao biti nego Hajdar!

Svi pogledi na njemu. Visok je, suh, tankovijast, pogrbljen malo. Padoše mi u oči njegove tanke cjevanice u nogavicama čakšira.

Ljudi se namjestiše da gledaju, ćutnja zavlada.

Domaćin baca prvi. Boško baci, iz po ruke, reda radi, tek toliko da je umetanje otvoreno. Donesoše kamen Hajdaru, on se podvi pod njim i prebaci Boška za čitav ukopaj; ne šali se. Uze kamen Boško. Nema više šale, namješta kamen na ruku, i baci ga iz sve snage. S obje strane potrčasmo neki da vidimo gdje je kamen pao: nema šta, tri stope ispod Hajdara. Ćuti se, ne zna niko šta koji namjerava. Uze kamen Hajdar. Podbaci svoj prvi hitaj, pogodi tačno u Boška. Lijeva strana, njihova pravoslavna, osmijehnuto ćuti, ali među djecom veseo žagor.

Kamen uze Boško. Potrčaše i jedni i drugi da vide dokle je dobacio: prstdva ispod onog prvog Hajdarovog bacanja. Raziđoše se, sad tek počinje ono ozbiljno.

Kamen uze Hajdar. Osim onoga što dobačaje bilježi niko ne potrča da vidi, jer Hajdar prebaci sebe prvog za čitav korak.

Kamen uze Boško, proto ga izdaleka prekrsti, ali ne pomaže tu više ni krst. Boško, crven i znojan, sam sebe podbacuje, a Hajdar se pomiče, sve podlanicu po podlanicu, pa prst po prst. Nema tu više šta da se gleda. A i smrkava se već.

Ibrahim-beg i ostala moja vjera samo što ne skoče pod nebo, ali ćute; proto i njegovi, kao da je duša izdušila iz njih, odlaze pogruženi, riječ jedan drugom ne umiju da reknu.

Kad odoše, po Hajdaru naši samo što ne skaču. A meni žao Boška. Ne mogu ni da zamislim da ga je ona dugendža prebacila. U ruci bi ga mogao podignuti.

VRŠNJACI

Valjda sam zato toliko volio vršidbe što mi sami begovi nismo vrhli; (ili harmani, kako smo ih zvali) bila su nam po kmetištima, a otac bi me tamo rijetko vodio.

Tako bih ja obilazio tuđe harmane. Znao bih se ponekad odbiti od kuće i na nečijem gumnu proboraviti i čitav dan.

Najljepše mi je bilo kod starih Ferizovića. Ocu Ferizoviću, pričalo se, bilo je stotinu i četiri, a sinu osamdeset i pet. Trebalo ih je dobro poznavati pa da ih čovjek ne pobrka. Jednake visine i tjelesnog kroja, isti u licu, u obojice brada, u oca samo malo bjelja; jednaki im i glasovi.

Bili su dobrostojeći, slobodni težaci; snahe, kćerke i unuke tkale im ćilime, a muških glava za zemlju, stoku i kirijašenje – vojska.

Ali njih dvojica nisu ostavljali kose ni motike.

Za vrijeme vršidbe povazdan bi leškarili ili čučali pod ogromnom jabukom petrovačom i malo-malo pa ustajali i uskakali u gumno, otimali kandžiju, i pokazivali kako se puca i ojka za konjima.

U žetvena i vršidbena doba postajali su dobri, bez psovke i otresanja, uvijek spremni za šalu.

Niz široka lica, iz očiju im se izlivala i umivala im bakarne obraze nekakva milina i pojila im brade; dobro sam zapamtio taj izraz, iako sam mu značenje spoznao mnogo poslije; to je slast od plodova rada, zahvalnost rodnoj godini.

Ja, bos, u kratkim pantalonama, povazdan u gumnu za konjima; oni kojima je to posao primijetili tu moju strast, pa me iskorišćavaju, nema ih satima. Ručam sa Ferizovićima, kod kuće znaju gdje sam i ne ljute se.

Uživam u konjima i svemu tome: u poigravanju griva i, pod praskom kandžije, u vijorenju njihovom i u frktanju nozdrva, u sjaju uznjihanih sapi, u šaporenju i zasitnoj dùhi pšenične slame, u kruženju oko harmanskog stožera, u naduravanju sa suncem na samom tjemenu.

Dodijalo Sinu već gledati koliko se naprežem, pa skoči iz hladovine i uze mi kandžiju:

– Daj ovamo. Begovsko nije raditi. Od tebe nikad bega!

– Ili će biti pravi beg! – dodade Otac ispod jabuke.

U vršaju ništa nisam osjećao, ali kad bi mi naveče mati naredila da operem noge, raskvašene ogrebotine od slame pekle su me do preko koljena, te sam se jedva suzdržavao da ne zaplačem. Ali svejedno – opet sutra u vršaj.

Najveće Očevo i Sinovo uživanje počinjalo je predveče. Tada se skine posljednji vršaj i zrnje se smete na jednu gomilu, odakle se prenese na mjesto gdje će se "vijati". Nađe se mjesto gdje ima najviše povjetarca, ili bar promahe, pa se tu "vije". "Vije" se ovako: sa gomile se na veliku drvenu lopatu uzme izvrhlog žita pa se to baci u vjetar; zrnje pada na jednu stranu, pljevu i slamke vjetar odnosi. Onaj koji "vije" uroglji vreću i nabije je na glavu, da se zaštiti od pljeve, koja pri slabijem vjetru zna i po njemu.

Blagodetno i svečano bilo je gledati i slušati oštre fijuke zrnja sa lopate i njegovo blago biserno romonjenje po gomili koja raste. Nevidljive pregršti predvečerja, da sve zaspi čisto, umivale su sva lica i sve, i brade Očevu i Sinovu, i pšenicu i sve, suncem čija će zlatnorumena topljevina brzo otići. Sjedi se i gleda "vijanje", pije se šerbe i srče kafa, koja se, džezva na džezvu, peče na stalnoj vatrici.

Mi mlađi trčemo se uz njivu i teglimo se kuke.

Kuke se tegliti – to se u nas radilo stojećke: protivnici prislone stopalo uz stopalo, zakače se, "uzmu se u kuku", srednjim prstom; onaj jači tegli slabijeg sve dok ovaj ne popusti ili dok ga ne pomakne s mjesta. Sve izgleda lako i jednostavno, ali treba tu i snage i vještine.

Možda ne najvještiji u "kuki", ali svakako najsnažniji među svima bio je Muho, praunuk mlađeg Ferizovića. Bio je, doduše, momak skoro za ženidbu, ali je nadvladavao i starije od sebe.

Ferizović Sin skoči.

– Lahko ti je sa djecom! Dede stani meni u kuku!

Svi mislimo šali se, ali brada bogami stade i uhvati se sa Muhom. U istom trenu stvori se oko njih halka gledalaca i navijača.

Kad stari počne da natpoteže Muhu, mi svi povičemo:

– Haj, stari! Još malo, stari! Ne daj mu da ti zavrće! A kad izgleda da će natpotegnuti Muho, mi opet:

– Ne daj se, stari! Izduraj još malo! Ne može on dugo.

Stari je očevidno, iako vijek ljudski stariji od praunuka, bio jači od njega, i natezao se s njime samo da napne igru; u jednom trenutku, kao ukopan u mjestu, potegnu ga i zabaci za sebe, pa ga još uhvati za ruku i obnese oko sebe dva puta.

Skoči Ferizović Otac.

– Lahko ti je – reče Sinu – s djetetom, dede stani meni u kuku!

Uhvatiše se.

Smijurina, i svi mislimo, Sin neće sebi dopustiti da osramoti Oca, popustiće mu.

Ali Sin ozbiljno zapeo, ne da ni on da njega osramoti Otac, stisnuo vilice, zub u zub, zakovao, pocrvenio, vratne žile mu iskočile, "kuka" je ravno u sredini medu njima, šake im drhte, i čini se da im se čuje škripa kostiju. Stogodišnjakova ruka nepomična, nju povući to je kao panj čupati – čini se kao da je sto godina samo jačao.

Vidjelo se da Sinu, uze sva zadržavanja, ruka ipak popušta, dok ne popusti potpuno, i Otac ga pomače iz mjesta.

– A sad ćemo da se ogledamo i na nogama! – reče Otac, skide fermen, otpasa silah i pljunu u šake.

To istovremeno učini i Sin, i potekoše se niz njivu; dugu njivu. Neki od nas za njima niz strnjiku da izbliza pratimo trku.

Sin prvi stiže do na dno njive i prvi okrenu nazad. Odmiče Ocu, ali Otac se negdje od polovine njive, kao da džinovi uđoše u njega, potkupi i poče da prestiže Sina, dok ga ne prestiže i stiže na biljegu prvi, doduše ne mnogo, ali prvi.

Donesoše im odnekud lonac istom pomuzene varenike – dopola popi Otac, otpola Sin.

Stajali smo pred njima, patuljci pred svojim džinovima. Gledali smo dok piju vareniku, kako im se njišu brade i igraju jabučice pod grlom. Oh, mislio sam u sebi, kad li će doći to vrijeme pa da im budemo vršnjaci!

DOBRI MOJ HODŽA

I tako poslije toga događaja uradi Husein-efendija, dobri naš vjeroučitelj.

Moje školovanje počelo je, kao i kod sve muslimanske djece, mektebom, iliti, kako smo mi tu arapsku riječ prekrojili po svom jezičkom kroju, mejtefom. To je početna vjerska škola, koju smo morali završiti prije upisa u osnovnu.

Zgrada je bila još iz turske carevine. Nevelika prizemnica, po visini gotovo potleušica od jedne jedine prostorije s nekoliko prozorčića. Klupa nije bilo, nego se sjedilo na podu, "turski", podavijenih nogu. Reski glas Husein-efendije dolazio je iza jednog sanduka, za kojim je sjedio "turski" kao i mi, samo na ovčijem runu. Za leđima mu je, kao jedini još dio školskog inventara, stajao ljeskov prut, ukoso, dug, tako da je mogao, ne podižući se, dohvatiti njime i onoga u posljednjem redu. Husein-efendija čuvao je grlo za objašnjavanje štiva, a što se opomena zbog naših nemira tiče, davao je riječ tome ljeskovcu.

Nije u nas bilo odmora, pa je često bilo teško dočekati podne da bi se udovoljilo prirodnim potrebama. Doduše, Husein-efendija nas je puštao napolje. Samo je trebalo dignuti ruku i viknuti:

– Efendija meni je pritužilo! I Husein-efendija bi odgovorio:

– Hajde, samo mi se nemoj mnogo zadržavati!

Ali bila su dvojica, u zadnjem redu, Rešo K. i Ago K., koji su odista prelazili svaku mjeru. Nisu još dobro ni zagrijali mjesto, već traže napolje; a mi znamo zašto: da puše, bili su već momčuljci, od onih što su završavali osnovnu sa šesnaest i osamnaest godina. Tako po dva-triput do podne. Dok jednom Husein-efendija ne opazi da ih pušta po bogzna već koji put, pa planu:

– E nećete, majčini sinovi! Je li ovo mejtef ili ćenifa? – Dohvati ljeskovac. – Ko mi digne prst, odbiću mu ga! Odsele da znate: nema više nikom! Istresi se kod kuće! A ko mi se ovdje oneredi, nek zna, ješće ga i kusati! Bezobraznici jedni, tako vi meni: ja vama harf (slovo) u glavu, a on vama na prkno!

Znali smo da je dobar i da će već sutra zaboraviti šta je rekao. Ali se prevarismo. Sutradan, jedan, kojem je iskreno pritužilo, podignu ruku, a Husein-efendija ga samo gleda povrh naočara, stavljajući tome do znanja da mu je bolje poslušati ovaj pogled nego ljeskovac.

Kad S. mujezin, koji se starao o mejtefu, zaklepta klepkom u znak da je nastava gotova, mi nagrnusmo napolje, pojurismo niz cestu. Malo kome da nije ovako ili onako pritužilo.

Bila je zima sa dosta visokim snijegom, cesta zatrpana, samo joj sredinom prtina. Kako

odmakosmo malo od mejtefa, tako na prvom spustu ceste, zaklonjenom malo od čaršije, čučnusmo uz prtinu, ima nas lijepa desetina. Čučimo, olakšavamo se, pričamo. Dok neko ne reče, ispod glasa:

– Husein-efendija!

Šapatom se glas prenese desetinom. Ko ga prvi ugleda, ne znam. Ali tu je, još koji korak i na nas će! Kako se samo ovako neopazice stvori! Bježati je kasno, sve nas je vidio; a i nedolično bi bilo sijevati ovako golom niz cestu. Nema ni njemu povratka. Ispalo bi da je pred nama, zbog nečega, makar i zbog ovoga, morao da ustukne. Mi oborili oči, ide pravo na nas, gleda preda se, ne vidi nas, a vidi. Hoće bogami, proći će, neće se vratiti! A nezgodno nam praviti se da ga ne vidimo. Ne znam kome to prvom pade na pamet, ali stvar se prenese s jednog na drugoga, i kako Husein-efendija pokraj kojega naiđe, tako se taj, s gaćama u rukama, malo popridigne i vikne:

– Merhaba, efendija!

Jer nezgodno bi bilo hodžu svog ne pozdraviti.

Pozdravi zvone:

– Merhaba, efendija!

– Selamun alejkum i merhaba, efendija!

– Oprosti, efendija, merhaba!

On prođe ćutke i oborenih očiju – neće nam valjda ovako golokrakima odzdravljati.

Sutradan, mi već sve i zaboravili, kad on, istom što sjede na svoje mjesto, metnu preda se na sanduk kratki prut, koji je služio za šibanje po rukama. Pogleda onda u nas:

– Dede sad nek ustanu oni koji svom hodži merhaba s govneta viču!

Niko ne ustaje, on dohvati dugi ljeskovac, kucnu po glavi jednoga:

Sad ćeš reći da nisi! Ustanide!

Taj ustade. Ostali sjedimo, slegli se.

– Dede dalje. – Nastavlja Husein-efendija. – Sve sam ja vas popamtio. Nemoj da vas budi ovaj ljeskovac!

Počeše jedan po jedan da se dižu. Svi ustadoše, osim mene. Husein-efendija pruži Ijeskovac, kucnu me po ramenu.

– Hodide ti malo ovamo, lihaću!

Priđoh, i sam mu pružih dlan, znam da me ne zove da mi dadne šećerlema. Udari me samo jednom, kaže:

– Drugu.

I po drugoj samo jednom, pa pita:

– Znaš li zašto je ovo?

– Znam.

– E hajde sad na mjesto! Onda se obrati ostalima: – Valja li ono što ste juče uradili?

– Ne valja.

– Ne valja nikako.

– Otkle će valjati, efendija, kumim te bogom!

– Da valja, što bi se ćenife gradile?
– Sveosve ne valja.
Samo se ču jedan glas, sitan, ali bistar i zvonak:
– Valja.
Husein-efendija se nakostriješi kao tukac, misleći da je prkos:
– Koji to reče da valja?
To je bio Ibrica K., najsitniji, pile među nama.
– Bolje je i onako, – odgovara, zapravo nastavlja svoje Ibrica – nego doći kući usrane, da oprostiš, nje!
Svi se smijemo, i Husein-efendija.
Poče ders, nastava. Negdje u po dersa izvadi sat, reče:
– Sad kome je došlo ono što i cara s konja skida nek izlazi. Poslije će mu biti kasno.
Nagrnusmo svi, jedan preko drugoga. Čovjek bi rekao, zagadićemo grad i okolinu.
A u stvari je to najviše bilo radi grudanja.
Poslije, ona dvojica, Rešo i Ago, prestadoše da svaki čas traže izlaz.
Dobri moj Husein-efendija, kažem poslije toliko godina.
U tvoj mejtef trebalo je slati vladare svijeta, da se nauče s čovjekom razgovarati. Merhaba.

MED I KOPRIVE

Hašijino je ovo bilo maslo.
Roditelji su otišli negdje na sijelo, a mi smo ostali sa Hašijom, našom novom sluškinjom.
(Sjećam je se dobro, bila je sa sela, ogromna, bujna i plava djevojka. Posao joj je bio, dok je mati ne priuči kuhanju, da muze krave, riba, pere, donosi drva, da radi sve ono grublje u kući. Pamtim je i po njenom smijehu, – pokaži joj prst, ona zakikoće. Momci – duša.
Te noći naumpade joj med. Bili smo već večerali, siti do grla, a njoj u neka doba – da joj je meda!
(Kanta meda stajala je u jednoj sobi, odmah iza vrata. Ta soba, pogolema, služila je kao ostava: tu su visile suhe ovčije stelje, sudžuci, govedina suha, bila je tu i kupusna kaca, vreće brašna, pirinča, glave šećera, kante masla. Nalazile su tu utočište i islužene kućne stvari, koje mati nije bacala jer mogu jednom valjati, a mogu se i sirotinji udijeliti.)
Hašijinoj želji odmah se odazvah. Ona donese sahan, i krenusmo u ostavu. Mati ju je ostavljala otvorenu.
Ja se odmah latih posla. Baš ja, ne dam drugome. Ja ću med vaditi. Ja med vadim, Hašija čučnula kraj vrata.
– Salih-begovica – kažem (to je moja mati) – zapamtila med dovde, a sad će joj biti dovde! – navadim Hašiji (draga mi bila) pun sahan meda. – Nek poslije izračunava, slabi su joj

računi!

Hašija se smijala, široko i iskreno, i zavali se leđima na vrata, – vrata se zatvoriše!

Meni kašika ispade iz ruke. Šta uradi, nesretnice?!

Gledam bravu. S ove strane nema kvake. S one strane je kvaka. Brava je bila rashodovana – s ove strane nije bilo kvake. Zatvoreni, zaključani dakle sve do povratka roditelja!

Mene obuze nekakav grdan stid. Od sve djece, osjećao sam, mati je najviše voljela mene. "Njega ne treba voliti" govorila je, to sam čuo od drugih. "On se sam voli."

To znači – kasnije sam to tek shvatio – po njenom mišljenju mene svak, bez moga truđenja, zavoli čim me vidi. To je bio smisao onih njenih riječi.

To njeno povjerenje prema meni i bilo je razlog što se, kad Hašija grunu leđima po vratima, osjetih kao izdajnik jedne vjere, beskrajno osramoćen pred materom i pred svima.

Da nas otac i mati, kad se vrate, zateknu ovako zatvorene, u krađi meda, – pa to bi mi bilo strašno! Gore nevjerstvo nisam mogao zamisliti; unapred sam vidio materin razočarani pogled i, činilo mi se u tim trenucima, raspamećenu ćutnju; pa sam predviđao i batine.

Izaći se mora! kažem u sebi.

Šta nisam pokušao da otvorim vrata, ali sve uzalud. Najzad spazih u jednom ćošku ćuskiju. Nalazila se tu s pilom i još nekim alatljikama.

Počeh da zavirem i da podavirem pod vrata, ali i to bi uzalud – samo što još otcijepi komad daske. Ostajemo dakle zatvoreni.

Ali napolje se mora! viče jedan glas u meni.

Otvorih prozor i počeh da dozivam stričevke. (Znao sam da su same, da su i stric i strina otišli na sijelo zajedno sa našim roditeljima.) Na prozoru nedaleke stričeve kuće pojaviše se moje dvije stričevke sa svijećama u rukama, bila je tamna noć pozne jeseni. Vičem im neka donesu merdevine. Smislio sam bio da siđem i da uz merdevine uđem u kuću kroz zahodski prozorčić, koji znam da je stalno otvoren. Onda je lako – za kvaku, i spašeni smo.

Stričevke u čudu pitaju što će mi merdevine, ja odgovaram neka samo donesu, sve ću im kazati.

Svijeće iščeznuše, čekamo. Ali stričevke se ne pojavljuju. Dozivam ponovo, ali one se ne odazivaju. Očevidno, ni neće, ne smiju.

Izići se mora! opet onaj glas u meni; ne odustajem. Dođe mi na pamet da skočim i da iz štale uzmem merdevine. Sprat nije baš visok. Ali se sjetih da je pod prozorom ogromna gomila kamena, koji je ostao neiskorišćen kad je otac prepravljao i doziđivao staru kuću. Gomilu preskočiti nemoguće, skočiti – ostati namrtvo.

Onda se sjetih. U sobi je među ostalim stvarima stajao i jedan isluženi stari dušek. Rekoh Hašiji neka mi prisvijetli, uzeh dušek i on se srećno rasprostrije po gomili. Skočih, bez i najmanje povrede. Sad je stvar u mojoj ruci.

Uzeh iz štale merdevine i prislonih ih uz zahodski prozor pozadi kuće. Kad – prozor zatvoren! Pritišćem, guram – badava! Oh, mati, mati, koliko se bojiš hajduka!

Povratka nema! Nema mi druge – lupim šakom po staklu, provučeni ruku i dignem erezu.

Uđem u kuću i otvorim vrata. Sreća, kliktanje!

Tolika je bila ta naša sreća da smo svi zaboravili sve: i ćuskiju kod vrata, i čitav darmar po sobi, i dušek pod prozorom, i merdevine pozadi kuće. Umakali smo somun u med s orasima, kikotali se, likovali. Tako i zaspasmo.

Sutradan – uzbuna. I u našoj i u stričevoj kući.

Ja i učesnici – svi samo slušamo šta se priča o događaju i šta se namjerava. Slušamo, ali ćutimo – ni luk jeli ni njime mirisali.

Očevidno, hajduk je sinoć ušao u kuću. Ušao je uz merdevine kroz zahodski prozor. Znači, dobro je poznavao prilike čim je znao za merdevine u štali i kud se može ući. Ali, odatle je nastajalo čudo. Nije ništa odnio! U svim sobama sve je bilo na svom mjestu, osim u ostavi. I zašto je ćuskijom podavirao vrata? Da je podavirao, vidi se i po ćuskiji i po odvaljenoj cjepki. Mora da je, zaključivao je otac, nehotice za sobom zatvorio vrata, pa vidjevši šta je uradio bacio dušek, skočio i pobjegao. U strahu nije imao kad ni dušek da ponese. Doći će on opet.

Slijedeće noći otac i nekoliko momaka zasjedoše s puškama oko kuće da ga čekaju. Do neka doba nije se spavalo ni u našoj ni stričevoj kući. Vidjevši da bi ovo moglo izaći na golemo, stričevke, kojima sam stvar povjerio sutradan, kazaše sve strini, strina majci, majka ocu.

Pred sumrak vratih se kući iz igre. Kako me ugleda, mati uze makaze i jednu krpu i reče mi neka pođem s njom i pomognem joj da nabere zelja.

Dovede me iza kuće gdje su rasle ogromne koprive. Pridržavajući krpom, odreza dvije-tri, onda me savi preko koljena, skide mi pantalone i gaće, vidim ja njezino zelje, ali uzalud moje otimanje. Poče da me šiba:

– Toliki ti meni strah u kući! Hoćeš li meda! Jesi li gladan meda! E evo ti meda! – hukće, a kopriva prži kao plamen.

Najprije sam vikao da to nije istina, ali kad vidjeh da je to još više razjari i da dohvata i drugu koprivu, počeh da kukam i bogoradim da neću više nikada, nikada, majka, nikada.

To, izgleda, pomože. Jedna kopriva ostala je neupotrijebljena.

Te noći nisam ni večerao. Svi su, i otac, znali do u tančine šta sam uradio i šta me je stiglo, i svi su, kao i mati i ja, osjećali da je najbolje da ne budem za večerom.

U neka doba noći probudi me strašan svrbež i vatra po mjestu po kom je radila kopriva. Počeh da se češem i jaučem. Činilo mi se da se i jorgan nada mnom zapalio.

Mati uleti u našu dječju sobu i pita me šta mi je. Ne odgovaram, vidi šta mi je. Iziđe, donese čašu kisela mlijeka pa me namaza. Onda opet iziđe. Svrbež i vatra malo mi uminuše.

Eto je opet. Stavi preda me sahan meda s kajmakom i orasima i komad pogače.

– Večeraj – kaže, i pomilova me.

Zaspah snom u kojem se sve zaboravlja. Tako se sutradan i probudih. Svi – kao da se ništa nije dogodilo.

Igra, čista igra. Samo što sam poslije u sličnim igrama u životu pomišljao i na koprive. Ali nikad se nisam unapred počešao.

JEZERO

Turgaju Mutevelići

U mom rodnom mjestu, Bosanskom Petrovcu, nema rijeke. Ima samo, usred grada, jedno vrelo, koje se nekad zvalo – tako su pričali – Petrovo vrelo, po kojem je i naselje i prozvano: Petrovac. Kad je grad dobio to ime, vrelo je ostalo bezimeno, kao da mu ga je ukrao.

Austrija je ispod vrela napravila basen dug nekoliko stotina metara, s tri dubine. Taj basen narod je nazvao Jezero, a i jest bilo pravo jezero. Ljeti bi se u njemu kupali austrijski činovnici i njihove obitelji, a zimi bi, kad se zamrzne, proradile "šlićuge".

Naša prva država Jezero je potpuno zanemarila. Predala ga je na samoupravljanje žabama.

Ubrzo su ga čitavog pokrile debele zelene ponjave žabokrečine; tek ovdje-ondje gledalo je iz njih "oko" vode, koje su valjda žabe sebi ostavile da bi mogle vidjeti šta se napolju zbiva.

Kad padne noć, naročito kad usja mjesečina, žabe iziđu na tu debelu koru, brojati bi ih bilo kao zvijezde po nebu, i počne orkestar. Kao što znate, one ne sviraju violinu ni harfu nego duvaće instrumente vlastite proizvodnje, te simfonički kreket preliježe čitavom okolinom, vjerujem da ga čuju ptice, medvjedi i ostali stanovnici Klekovače i Osječenice, dviju planina nad petrovačkim poljem.

Tužan je grad bez rijeke, da je najljepši. Do nas dječaka dopirale su priče o rijeci-ljepotici Uni; "da je, bolan" pričali su "plivajući popiješ bure, trbuh te neće zaboljeti".

Ali nismo se ni mi prepustili sudbini. Na mjestima gdje smo se kupali "raskrčili" smo žabokrečinu: mi neplivači, "gazadžije" i "bućkari", na gornjem jezeru, najplićem, a plivači na "bentu", dubini, gdje Jezero kroz malu rešetku na zidu otiče potočićem tolikim koliko je i vrelo.

Kupanje u Jezeru bilo je strogo zabranjeno, zbog prljavštine; ali to je bilo isto kao i zabraniti žabama da krekeću. Panduru već dojadilo da nas povazdan razgoni.

Kupali smo se goli, svi, i oni s već dobrim "vršnjacima" ("vršnjak", to je bio naš naziv za onu mušku muku, jer koliko je godina tebi, toliko je i njemu).

Mene je već nekoliko noći progonilo jedno te isto: da skočim i ja u bent. Zaspivajući, odlučujem da ću skočiti sutra.

U snu skačem, mije me topla tamnozelena voda, plivam – nije to da plivam, nego trbuhom klizim po vodi.

Ali kad sutra dođem na bent, samo se motam između skakača i krijem svoju namjeru kao što krijem "vršnjaka".

A prešao sam već "gazadžijski" i "bućkarski" kurs, neki od mojih već uveliko skaču. Pomalo me i stid pred njima. Jedan čak poče da me "usuđuje":

– Treba se, bolan, samo usuditi! Skoči, digni bradu, ovako radi rukama, voda te sama drži!

Bila je i jedna pomoćna sprava za prve plivače. Duge gaće od debelog seljačkog platna. Dobro se utegnu nogavice i učkur. Kod toga što se odlučio da uz pomoć te tehnike skoči prvi

put, stane nekoliko nas pa mu naizmjence duvamo u gaće dok se oko njega ne stvori balon. Pošto se balonu provjeri tvrdoća, skakač polazi na start. Svi se iskupimo i gledamo hoće li gaće izdržati. Nekad izduše već pri samom skoku, i tad nastane smijurina, a pravi skakači za svaki slučaj odmah poskaču za njim, ali nema potrebe – onaj pliva!

Isplivava i izlazeći iz vode psuje:

– Sunce li mu njegovo, ko mi onako slabo napuha gaće!

Nekako mi nedostojno da se poslužim tim izumom.

Odgodio sam skok za sutra, vrzmam se oko skakača, dok u jednom trenutku, ne znam šta mi bi, zatrkah se i skočih. Plivam! Plivam – pa kako je to lako! Čega sam se toliko bojao?!

Cijelo tijelo mije mi topla jezerska voda – nikad više takve vode!

Plivam, kao i svi, "paski": visoko držeći bradu, kopam rukama ispred sebe. Psi su bili jedini naši učitelji plivanja.

Osladilo mi se pa skačem i plivam nezasito. Plivam danju u jezeru, plivam noću u snu.

Jednog dana naiđe ispred benta župnik (s onu stranu Jezera mu je dvor). Prolazi između nas, ništa kao ne vidi, mi mu pravimo mjesta, pokrili "vršnjake".

Ne prođe mnogo, kad neko viknu:

– Salih-beg!

Salih-beg, to je moj otac.

Sve prsnu pred njim, samo nekoliko nas ostadosmo u vodi. Plivamo luđački, bezglavo, ali on je pročitao našu namjeru, stiže prvi i čeka nas na zidu benta. Mi natrag. Ali nas dočeka žabokrečina, nema ni govora da bi se moglo isplivati negdje na obalu. Nema druge nego na Salih-bega!

Izlazimo, ćutimo, ćuti i on. Mene uze za ruku, ostali ga ne zanimaju.

Skida mi s glave, s gađenjem, veliku krpu žabokrečine, koju nisam ni osjećao, pita:

– Gdje su ti haljine?

Ali me ne ispušta iz ruke. Uzeh pantalonice i košulju, pođoh da se oblačim, ali on:

– Ne, ne.

Dovede me do česme ispod župnikova dvora. To je najstudenija voda u gradu. Poturi me pod česmu, poče da me kupa. Voda ledena – siječe!

– Ledeno, ledeno, joj, tata, nemoj, ledeno! Kad me tako okupa, pažljivo kao mati, skide me s česme, kaže:

– E pa kad je tako ledeno, da se malo ugrijemo!

Otpasa kaiš.

Preko koljena, pa zna se kuda.

Derem se, a on samo pljaštri i muklo govori "Ćuti!"

Shvatih da mu ne bi bilo prijatno da svijet vidi kako me ovako javno bije, pa počeh da se derem kao da kožu gule sa mene. Ali to njega još više raspali, pa sad kao da me bije sa stotinu kaiša. Onda promijenih taktiku – umuknuh. To pomože, ali i njemu valjda već dodija.

Ali me je dobro išarao. Sutradan na kupanju svi su dolazili i razgledali te šare.

Župnik nas je prijavio. Zato su mu i popucali prozori. Zato nije smio da prođe pokraj

benta, nego morao oko Jezera, jer mi mu priredimo svečan doček: natrtimo mu se svi do posljednjega, a on, siromah, umjesto da nas kakvom motkom, digne glavu visoko kao da ništa ne vidi i prolazi dostojanstveno.

A zašto nam nisu očistili Jezero?

Ili, zašto taj Petar nije podigao grad na zelenoj Uni?

MOJ BRAT

Pred noć nas otac, sestru i mene, uze za ruke i povede stričevoj kući. Biće tamo dječje sijelo, i tu ćemo, kaže, i noćiti.

Veselje naše bilo je ogromno, počesmo oca da vučemo za ruke.

Stara zimska sijela. Ponekad bi roditelji i nas djecu na njih vodili. Prtinom na čelu porodične kolone ide sa fenjerom otac, prteći mene na leđima. Plovim, snijeg škripi, trepti vedro zimsko nebo, ne pitam se jesam li ocu težak ili želim da ta kuća kojoj idemo bude što dalje.

Ali kuća se, na žalost, primiče, gore joj prozori, i uskoro me otac skide pa lupa halkom na avlijskim vratima.

I sad nas otac vodi na sijelo. Ali ne na takvo sijelo, nego na pravo sijelo, na naše dječje sijelo. Bićemo sami, amidža je, znamo, otišao u veliki lov na srne, strina je predveče došla nešto našoj kući i tu će, saznali smo i spavati.

Imao sam četiri amidžične, stričevke, jednu sasvim mladu, jednu već stariju, i dvije sublizih godina.

Otac reče da budemo mirni, ode kući, poče naše sijelo.

Poče ozbiljno (smiješno oponašamo starije). Metnula se sofra, iznose se jela, sve ljepše od ljepšega. (Otkuda to najednom?!) Kao da je Bajram, na kraju dođe sahan meda sa kajmakom, i orasima po vrhu, a to mi je bilo duša.

Bio sam jedan od poznatih nemirka u kasabi, čaršija me nije ni zvala imenom, nego "onaj Salih-begov". Dva puta sam padao sa prvog sprata, jednom se topio, jednom doveo do toga da se postave noćne straže oko naše kuće, – biće prilike da to i štošta još drugo ispričam.

Kad se tako lijepo pogostismo, osjetih da mi je dosadno: šta da radim ja, jedino muško među tolikim djevojčicama?

Kažem im:

– Sad ćemo klanjati jaciju.

To je kod muslimana jedna od pet dnevnih molitava, posljednja. Moli se uz gimnastiku: saginjući se do koljena, spuštajući se čelom na zemlju i sjedeći podavijenih nogu. Prije toga mora se uzeti abdest: po propisanom načinu, ruke lice, i noge. Moraš se još pričuvati da slučajno ne pustiš vjetar, jer onda ti abdest valja uzimati ponovo.

Ja ću biti "imam", onaj što pred vjernicima klanja prvi.

Zavih peškir oko glave, popeh se na sećiju i, turivši prste u uši, počeh "ezan", onaj poziva

sa džamije na molitvu (to sam već znao).

Djevojke stadoše u šaf (red), ja stadoh pred njih kao pravi hodža u džamiji, poče klanjanje.

Išao sam već u mejtef, osnovnu vjersku školu (koju je svako muslimansko dijete svršavalo prije nego što bi ga otac upisao u redovnu državnu školu). Znao sam samo kako se vrši gimnastika tokom molitve, od kuranskih rečenica što ih hodža pred vjernicima glasno izgovara samo pokoju, i to sam stalno vrtio.

Negdje u po klanjanja, kad još jednom dođe ono vrijeme gdje se čelom dotiče zemlja, đavo donese mačkicu, koja poče da se igra peškirom oko moje glave: najzad mi ga smače.

Zaboravih na molitvu – pojurih za njom, jedva je uhvatih. Gledam po sobi šta bih joj svezao za rep, ugledah džezvu na mangali, ali čime da svežem? Izvukoh učkur iz gaća, svezah, mačka luđački pojuri po sobi, smijeh, vriska djevojčica. Tad joj otvorih vrata da bi imala širi prostor za bježanje. Čuo se strašan klepet niz basamke i dolje u prizemlju. Neka, pasja kćeri, da zapamtiš da si me pomela u molitvi.

Onda dođe moja druga tačka: skakanje s prozora. Otvorio sam prozor i stojim na njemu da skočim dolje sa prvog sprata. Djevojčice za mnom vrište, preklinju da to ne radim. Hoću, skočiću! Skočim – utonuh u snijeg do pasa. Djevojčice mi otvore kućna vrata, pipaju me da se nisam gdje slomio. Sad ćemo drugi skok, kažem. Na glavu. Nastade vrisak, hvataju me za ruke, ja se oteh i stadoh na prozor. Skoči zbilja na glavu. Snijeg kao voda, ništa mi ne bi.

I da ne duljim, tako je to trajalo dok se ja najzad ne smirih. Djevojke iznesoše oraha i krušaka jeribasama, dok se u tucanju i sočnim zagrižajima i smijanju ne zamorismo te pospasmo.

Sutradan me probudi strinin glas:

– Sin! Rodio ti se brat!

Ja, sestra i stričevke pojurismo našoj kući, tu odmah u susjedstvu, da vidimo ja i sestra brata, stričevke novog stričevića. Dok sam trčao, prolazilo mi je kroz glavu: kakav je? I: što mi ne rekoše da će mi majka roditi novog brata? nego sve neke ćutnje.

Ćutala je i naša sluškinja Mehinica, koja mi je za našu steonu kravu Šarenku rekla sve otvoreno.

Upadoh u sobu prvi. Mati u dušeku leži blijeda i blažena. Kraj nje nešto u nekakvoj korpi.

– Gdje je? – trčim k njoj, pa zelenom vunenom čarapom ugazih u ćasu čorbe koja je stajala kraj dušeka.

Ta ćasa čorbe, to su darovi u jelu, zvani babine, koji se donose porodilji. Strina je babine unapred već bila pripremila.

Mati mi na moje zadahtalo pitanje samo očima presrećno pokaza na korpu.

Pogledah: u korpi – zamotana štruca hljeba, iz nje viri smežurana, modra, slijepa, ćelava, ne može biti ružnija glavica.

– Što si mi rodila ovakvog brata?! – umalo da zaridam; očekivao sam ljepotana.

Mati se smije, slatko se smije, pa je u smjehu kao nešto zaboli.

Poslije se to ružno čudo poče da rascvjetava. Svakim danom sve mu ljepše bile modre oči,

sve gušće grgurava plava kosa. Dok ne naraste do gorostasa. Bio je povučen, blag, đak baš nije bio bogzna kakav, učio je, kako bi se reklo, tek onako, za po kući, ali fudbaler – sigurna buduća zvijezda. Bek. Pred sam rat trebalo je da iz podmlatka pređe u prvi tim jednog velikog kluba u Beogradu, gdje je studirao pravo i bio službenik na željeznici.

Za vrijeme okupacije pravio je lažne legitimacije za one koji su odlazili u partizane. Htio je i on, ali mu nisu dali zbog tog važnog posla. U jednoj velikoj policijskoj provali uhapsili su i njega i strijeljali po kratkom postupku na Banjici kraj Beograda.

Vijest sam dobio 1943. godine, u selu Ribniku kraj Ključa, i sjetio se davne korpe. Lijepi moj brat.

JOŠ SAMO BOS

Kad god bi krenuo u neko drugo mjesto, otac bi poveo i mene. Obično su djeca teret roditeljima na putu, a kakvo je on zadovoljstvo nalazio u tome, ko će znati.

Ali ovoga puta nije mu bilo druge nego da me uzme sa sobom. Bolio me zub, toliko da se od mog jaukanja nije moglo spavati. Zubara u kasabi nije bilo, a berber, koji je čupao zube, ili je otišao na front, ili me otac nije htio da pušta njemu pod kliješta, tako mi je nešto mutno ostalo u sjećanju.

Nekakvim poslom išao je u Zagreb, pa me poveo da mi se tamo izvadi zub. Mislim da mi je tada bila šesta godina. Sjećam se da me otac stalno držao za ruku, ili ja nisam ispuštao njegovu. Sve je ovdje bilo – da čovjek ne povjeruje očima. Kad sam o velikim gradovima slušao, moja zamišljanja bila su sasvim drukčija: kuće, ljudi, sve je to ostajalo zavičajno, samo sam sve povećavao do neba.

Imao sam pravo. Činilo mi se da me diže do neba – zubar dok mi vadi zub! I vrištim dok mi vadi zub. I vrištim do neba. Ali sve uzalud: sestre, jedna mi drži ruke, druga glavu, otac noge, a u vilice mi uvaljena nekakva baglama. Više nego što me boli, ljuti me što me doktor prevari: reče da će sutra vaditi, a sada će samo pogledati. Pa mi iščupa još jedan zub.

Poslije, jaučem i bijem ga:

– Što si mi slagao!

Svi se smiju.

Otac me odvede u hotel, sobarica mi donese šolju mlijeka, koju prolih kroz prozor, vjerovatno nekom na glavu. Zaspah, san odnese bol.

Najviše me uzbuđivao asfalt: jedva čekam da me otac povede nekud. Najradije bih skinuo cipele pa trčao njime – kao toplim utabanim našim puteljcima kad se digne snijeg.

Otac je nosio evropsko "tijesno" odijelo, ovog puta svečano. I ja sam bio savršeno alla franca momče. Prolaznici su sa uvažavanjem zagledali u nas.

Stariji. Ali djeca drugačije. Na glavama su nam bili fesovi. To je izazivalo njihovu radoznalost i neku vrst bojovnosti, pa ih se svaki čas skupi iza nas čitav buljuk; viču:

– Turčini! Turčini!

Poneki se još i zatrči, potegne oca za peš od fraka ili mene za tur. Otac odmahne štapom ili opsuje žestoko. Pogdjekad se zavrati da ih rastjera, s njim i ja, oni se razbjegnu, ali nismo napravili ni nekoliko koraka, oni opet. Naročito napasna djeca bila su ona na "rolšuama". Letjeti na točkovima – to nisam ni u snu sanjao! Molim oca da kupi i meni, on kaže:

– Nije to za naše drljuge. Kupiću ja tebi nešto ljepše. Šlićuge. Pa kad smrzne Jezero.

– Kupi ti meni makar po sobi.

– Hajde, kupiću ti po sobi.

Sva mi je čuda zagrebačka pokazao.

Odveo me i u nekakvu veliku zgradu od cigle, punu slika. Najviše sam gledao gole rumene dječake sa krilima, od nagih žena okretao sam glavu, možda još koji konj i junak – ostalo me nije zanimalo. Pun sam bio neke strave, i stalno se držao ocu za ruku ili za frak.

Ali ta strava ništa je prema onoj koja me uhvati u kazalištu. Ne znam ni kud smo ušli ni kuda smo prošli, sjećam se samo: sjedim u prvom redu, praznom, između oca i jedne stare gospođe; iza mene mrak, preda mnom, u suncu, nekakve kule opasane zidinama, ulazi se i izlazi na veliku kapiju. Ništa ne razumijem od svega što se tu zbiva. Tek u jednom trenutku dvojica, pod sjajnim gvozdenim kapama i sjajnim gvozdenim oklopima, potegnuvši sabljetine, potekoše jedan na drugoga. Ja vrisnuh, uhvatih se za oca i gospođu. Gospođa se smije, uze me u krilo, miluje me, kaže da se oni samo šale. Kakva šala, krešu se kao mahniti, zveči gvožđe, pobjegoh ocu u krilo.

Baš si budala – reče mi otac. – Pa ovo je kazalište!

Ne sjećam se šta bi dalje, ko koga ubi, ili se rastaviše. Ali, na drugom mjestu, gdje je bilo očekivati da će se najviše prepasti, tu od straha ni traga. Naprotiv!

Da baš ne propusti nijedno čudo, otac me povede na glasovitu zagrebačku uspinjaču.

Kad sjedosmo i vagon poče da malo zuji i, jedva osjetno podrhtavajući, da nas uspinje, otac me čvrsto uhvati za ruku, misleći da ću tek sada u vrisak i bogzna u što. Ja, međutim, od miline, rastem kao patišpanja, i bi mi žao što to tako kratko potraja. Kad iziđosmo, kažem ocu:

– Hajmo još jednom!

– Hajmo.

Pređosmo u silazni vagon i ponovismo vožnju. Kad iziđosmo, puče top. Otac iz crvenog prsluka izvadi sat, reče:

– Tačno podne.

– Kako to, – pitam ga – oni iftare u podne, a mi kad sunce zalazi!?

Iftariti znači za vrijeme mjeseca posta, ramazana, poslije dnevnog pošćenja uzeti prvi zalogaj u usta; to biva u zalazak sunca, na pucanj topa.

– Oni, sine, ne poste kao mi i ne iftare. Ono kod njih puca nek se zna da je podne.

Sutradan dođe uspon na Katedralu. Ocu to nije bilo ni na kraj pameti. Doveo me samo da vidim Katedralu izbliza.

– Vidi li se odozgo naš Petrovac? – upitah ga.

– Hajde da vidimo.

Popesmo se na zvonik; ide se komotno, nije onako tijesno kao kad se penje na našu, sad tek pravo vidim, patuljastu munaru. Popesmo se i na drugo odmorište, ono posred zvonika.

Pod nama se sunča, kroz treptaje jare, ogromni pčelinjak grada, u koji silazi, u samo mu srce, jezičak šume nad njim, modre kao dragi kamen na prstenu koji sam vidio kod jedne naše gošće. Poljem van grada zabliješti na mjestima traka rijeke, kao da neko, sad viđen sad zaklonjen, trči noseći plamen u rukama. U daljini se plava planina topi u plaveti neba. Jesu li ono planine, ili se zgrušao komad neba?

Vidim, mom Petrovcu ni traga, pa pitam oca:

– Na koju je stranu naš Petrovac?

Otac razgleda, omjera, pa će: ovako. Beskrajna ravnica koja ulazi u nebo.

– Pa kako da se ne vidi, kad ga ništa ne zaklanja?

– Daleko.

Kad siđosmo, zbog nečega mi odlaknu: hvala bogu, stojim na zemlji, ljudi su opet ljudi, a ne mravi kao odozgo.

Čini mi se da smo već vječnost, jednu slatku vječnost u Zagrebu, i bi mi žao kad osjetih da je došlo vrijeme povratka. Osjetih to po silnim očevim kupovinama. Noge me već zabolile trčeći za njim od dućana do dućana. Trgovci vide da je to neki veliki turski gospodin, pa skaču pred njim na noge i samo gledaju kud mu idu oči. On samo plati i rekne neka mu se to pošalje na hotel.

– Prosim lepo, gospon beg!

Prose, kažu, a ne vidi se da su baš sirotinja.

Krivo mi je na sebe i sad što ovako dobrog oca i ovako uglednog bega na kraju obrukah ne može biti gore. Taman da iziđem iz jedne kristalne radnje, ja u plač! Svi se sletiše oko neme, pitaju me i pitaju se šta mi je, a ja se samo kreveljim gnjecavo i očajnički.

Dok neko ne ugleda lokvu poda mnom. Nisam više mogao izdržati. Sramota me bilo ocu da kazujem da mi je nužda, a vidio sam da se ni nema gdje među dućanima, pa sam odlučio da trpim do hotela. Ali priroda je bila jača od mene. Šta je bilo dalje – zamračenje je u mom sjećanju.

Puno zamračenje je oko svih tih mojih zagrebačkih doživljaja, samo oni, odvojeni tako jedan od drugog, svijetle u meni kao krijesnice u tmini. Ponekad ih ovako skupim u nevini buket sjećanja, i milujem ih očima, a i rukom bih, da se to može.

RODIO SE POSLIJE ROĐENJA

Hajde nek iko od nas rekne kad se rodio! Dobro, to znamo, to nam zapiše matičar u knjigu rođenih, to nam napišu na prvoj svjedodžbi. Ali ko od nas pamti, tačno pamti onaj trenutak kad se rodio? Kad je prvi put ugledao ovaj svijet. Onaj trenutak do kojeg nam je mrak a od kojeg nam je život.

Ja.

Tu kolebanja nema, jasno se svega sjećam. Nakraju, to mi je i majka rekla i pričala drugima, i potvrdila bi, da je živa.

Kažem da je do tog trenutka bio mrak, i zaista je bio mrak. Jer, da nije bilo tako, morao bih se kroz tolike godine sjetiti bar nečeg. A nisam se sjetio nikada, i siguran sam da ću otići u nov mrak a sjetiti se neću.

Bio sam, kažu, teško bolestan, upala pluća, vatra tolika i toliko dugotrajna da ni ljekar više nije vjerovao da mogu ostati. To je poslije priznao roditeljima. Ja se ničeg ne sjećam.

Sjećam se samo jednoga, a to je trajalo koliko kad plane pa izroni šibica.

Ne znam ni kad ni kako ni odakle sam ustao, samo osjećam da stojim na nogama, koje mi podrhtavaju. Čini mi se da ću pasti, ali ne dam se, neću, neću da padnem. Svjetlost svud oko mene, ništa drugo nego sama svjetlost, svjetlost i u meni. Ona me pridržava da ne padnem. Koračiću, – koračim. Koračam. Širim ruke, smijem se, njištim, zagrcavam se od slatke, slatke sreće!

Tu njisku valjda je čula mati, i grunula u sobu. Ne vidim je, čujem joj samo glas i pljesak ruku.

– Ozdravio! Ozdravio! Ustao! U krevet!

Misli valjda da dalje ne mogu, ali ja mogu. Idem, idem, padam po zemljanoj furuni. Tu samo da se naslonim, pa ću dalje! Osjećam majku po sebi – i ničeg se dalje ne sjećam.

Kad sam joj jednom ovo pričao, mati je sve potvrdila, i rekla još da sam bio kost i koža i da me odnijela u krevet; i da mi je bilo tri godine.

Poslije, u dječačkom nestašluku dva puta sam padao s prozora, i jedanput se topio, i svakog puta, dolazeći svijesti, sjećao se šta je bilo prije toga. Ovog puta, nije bilo ničeg prije, bila je samo svjetlost, bila je sama ljepota življenja. O, da je tako uvijek živjeti!

ŠARENKA

Tiho je otvorila vrata da me ne probudi, misleći da još spavam. Mehinica, sluškinja naša, a mogao bih reći: dadilja moja, druga moja mati. Rekla je:

– Eno ti se Šarenka otelila!

Smaknuh jorgan pa onako bos i u gaćama pojurih u štalu. Bila je glasovita zima, snijeg do iznad glave, iz kuće se tako reći nije izlazilo.

Šarenka! Svima miljenica među svim našim kravama.

Pretrčah prtinom, bijelim zapravo hendekom do štale.

Jest, bogami, nema joj onih jučerašnjih, do tuge nabuhlih, trbuha! A tele, gdje joj je tele? Kad sam pitao majku od čega su Šarenki toliki trbusi, odgovorila mi je da je to od djeteline, najela se djeteline; ali Mehinica mi rekla istinu: u njoj je tele, i uskoro će se oteliti. Pitao sam se koliko li mora da je to tele kad su joj toliki trbusi, jedva se miče. I kako li će joj siroti biti

kad joj budu rezali trbuh! Ja to neću gledati!

Jest, bogami, eno ga! Pritrčah joj. Leži joj ispod glave. Maleno, skutreno. Otkud tako maleno?! Majka ga liže, umiva majka dijete jezikom, nema čim drugim. Šareno kao i ona.

Ono poče da se diže; podigne se do pola pa padne. Ja htjedoh da mu pomognem, ali mi Mehinica ne dade: neka, pusti, ustaće ono samo! Tako zbilja i bi. Teturajući, pođe – pa pravo na vime! Ko mu kaza gdje je vime! Nagladovalo se valjda u majci? Poče da vrti repićem i da se zagickuje, sladak mu prvi doručak, grušalina, – to je ono mlijeko istom kad se krava oteli, gusto i žuto.

Tek u neko doba osjetih da mi bride noge od studeni. Da se malo zagrijem, stavih taban na čelo našem psu Baraku, koji je ležao svezan kraj vrata. Valjda zbog nagle studeni koju osjeti od moje noge, Barak me ujede za petu, ujede pošteno. Počeh da ga bijem, ali on stade da me liže: nije, znači, htio, ali, eto, desilo se, govori mi očima i slikom. Otac me još udari otraga, da li stoga što sam razdražio psa, da li što sam izišao bos, ali udari pošteno.

Ručak je bio u slavu Šarenke, bogat i gotovo svečan, mati je napravila i pitu od grušaline.

Poslije dođe do naše porodične selidbe u majčin zavičaj. Završili smo bili sestra i ja osnovnu školu, otac je htio da nas dalje školuje, a u našem rodnom mjestu nije bilo gimnazije. S nama se preselila i Šarenka.

Osiromašili smo strašno, Šarenka je nama djeci bila glavna hranitelj ka.

Jednog popodneva, kad se vratih iz škole, saznadoh strašnu vijest. Otac je prodao i Šarenku; morao, nije više bilo ni hljeba.

Novcem od Šarenke moglo se živjeti još koje vrijeme, ali kuću i dušu dugo nije napuštala tuga. U maloj štalici bilo je još tužnije: prazno, u polumraku su tinjali u mom sjećanju snijeg i crveni baršun Šarenkinih šara.

Sve se na ovom svijetu zaboravi, pa smo tako svi zaboravili, i ja, i Šarenku.

Vraćam se jednom iz ribolova, penjem se kući strmom kaldrmom, koja ide kroz staro muslimansko groblje. Kad – preda me krava. Stala nasred kaldrme i gleda me. Kao da mi ne da proći. Zbilja mi ne da proći, i baš me gleda! Šarenka! Jest, Šarenka! Malo podigla glavu, gleda u mene rosnim očima. Očevidno me poznala. Jesi li to ti, Šarenka, pitam ja u sebi. Gdje si sad? Kako ti je? Kud si to krenula?

Bi mi kao da traži od mene da je povedem kući. Kako ću te povesti kad ti više nisi naša?

Htjedoh da je pomilujem, ali se u istom trenutku – ne znam zašto – osjetih kao krivac.

Ti si se prevarila, – rekoh joj u sebi. – To nisam ja.

I zaobiđoh je.

Pričao sam to poslije materi. Mati je samo ćutala.

VJERNE KIŠE

Lako je konjima, kravama, ovcama, kozama: imaju noge pa, kad ožedne, mogu da dođu

do vrela, potoka, rijeke, jezera. Još je lakše vrapcima, čavkama, golubovima, guske i patke da i ne pominjem, zna se zašto.

Ali teško je biljkama. One su sirotice nepomične. I onda kad ih držimo u saksijama: možemo saksiju prenositi s prozora na prozor, ali one i u njoj ostaju nepomične. Samo rastu uvis (osim puzavica) i cvjetovima i listovima gledaju u nebo. Izgledaju hoće li se odnekud pomoliti neki oblak, čekaju kišu. Onaj ko razumije njihov nijemi jezik često će od njih čuti da ne vole mnogo da gledaju plavo nebo. Vole poslije kiše.

Ili čekaju našu kantu ili gumeno crijevo.

Ali i mi često znamo biti zaboravni i nemilosrdni kao plavo nebo.

To sebi otac, a još manje ja nismo mogli dopustiti.

Pred kućom nam je bila pogolema bašta, dobro gnojena i svaki pedalj zasađivana. U bašti, uz samu kuću, šarenile su se lože beskorisnog cvijeća (materina i sestrina briga), a baštu je prekrivao privredni narod luka, kupusa, krompira, crvene repice, kelerabe, salate, patlidžana, paprika. Sve smo mi to sami zasadili, ništa nije bilo iz uvoza.

Moj otac, dosta bogat beg, ne samo što se nije stidio fizičkog rada nego ga je i volio, osobito ako je bio vezan sa nekom vještinom i finim postupkom. Takav je bio čovjek. Imao je u podrumu svoju stolarsku radionicu, sa potpunim alatom, u kojoj je nastala gotovo sva drvenarija u kući; a ponekad je znao danima blanjati i dupsti nešto, iz čega nije izlazilo ništa.

S prvom hladovinom vraćao se iz čaršije, ja sam najbolje znao zašto. Skine crno, uvijek svečano odijelo, obuče nekakve plave pantalone i nazuje nekakve rashodovane sandale pa, go do pasa – za šmrk.

Sjećam se vrlo dobro njegovog izraza. Lice mu ozbiljno i pravedno. Ako mu se učini da je neku lijehu ili struk manje zalio, ispravlja nepravdu, a kad osjeti da je ugasio prvu žeđ biljkama, na licu mu se pojavi dječački osmijeh, i počne da nad baštom izvodi šmrkom kojekakve vijuge ili da, stisnuvši šmrku usta, stvara nad povrćem oblake prašine. Onda opet nastavi uredno pažljivo zalijevanje.

Šmrk dobacuje negdje do preko polovine bašte, a odatle dalje poji žedne moja kanta. Brzo je praznim i gotovo satirem povrće trčeći po novu vodu, takmičim se s ocem, on to i ne primjećuje.

Eto ga meni, uzeo i on kantu, dolazi mi u pomoć.

– Pa šta si ovo uradio, sine nesretni?! Gledam šta sam to u žurbi šatro; nisam ništa, buljim u njega u potpunoj nedoumici; dok ne upitah šta sam uradio.

– Šta si uradio, još malo pa zerzevat potušio! Poplavu stvorio!

Tek sada primijetih da i jedan i drugi stojimo u vodi i blatu do članaka.

Krenusmo u kuću, a kad dođosmo u njegov dio bašte, i kod njega blato i voda, više nego kod mene.

– Evo i kod tebe poplava – kažem gazeći i preskačući lokve.

Krastavci su to. Njima nikad dosta vode.

– Pa ni patlidžanu! – htjedoh da mu odgovorim, ali ućutah: onako je kako on rekne.

Očevidno, i on je volio biljke; ili je prosto želio dobru zimnicu.

Pred spavanje, širom otvorih prozor u baštu. Ljetna noć, ispod modre nebeske ambrele mi je hladina po licu, zvijezde tinjaju i proplamsavaju svaka svojom bojom, cvatu kao da je i njih neko zalio. Pun mjesec svrh neba traži da se ogleda u lokvicama što su ostale poslije našeg zalijevanja, ali nigdje ga nema, – popila je i njega žedna zemlja, svijetliće sutra u zelenilu bilja. Ne osjećam više onu gustu smjesu mirisa karanfila, zumbula i ruža, koja mi ispod kuće grunu u nozdrve kad otvorih prozor; sad u mene diše zalivena bašta nekim mirisom koji me podsjeća na nešto uzbudljivo, a ja nikako ne mogu da se sjetim na šta. Čini se da prema meni struji zahvalnost bilja i njegovo obećanje ploda. Sutra, kažem, rano ću ustati da gledam biljke kako se raduju suncu, koje pruža svoje zlatne ljestvice njihovim stabljikama i lišću, i da gledam sunce kako se raduje biljkama jer ga se, pune soka, ne boje.

SUŠA

Suša i rat, oboje se sastalo. Mi u ratnoj pozadini i zaboravili na to najstrašnije, rat, tolika je suša.

Ono što su starci i žene proljetos usijali i zasadili niklo je doduše i počelo da raste, ali najedanput počelo da vene, i suši se već.

Jara dnevna ostaje do dugo u noć, slabo se spava, a kad se ustane, teško se izlazi pod zvjezdan, koji počinje da posipa novom vatrom odmah kako se sunce rodi. Nema ni rose.

Česme gradske presušile, po vodu se ide na sam vodovod, gdje je još živa jedina česma, a i ta samo što kaplje.

U koje god doba da se dođe, danju ili noću, oko nje mnogo svijeta, otimaju se, svađaju, pa i tuku. Sva su stalna vreoca u našoj i inače bezvodnoj kasabi i okolini presušila, taj tanki mlaz napaja sad čitav grad, na njeg fučijama dolaze i seljaci iz obližnjih sela. Voda se nosi i iz, svakog dana sve manjeg, ustajalog i užabokrečenog basena, koji je Austrija napravila kao kupalište za svoje činovnike. I oni koji slušaju nalog vlasti pa tu vodu kuhaju razbolijevaju se. Niko ne pomišlja ni da se umije, prljavština zavladala, u svakog ruke crne.

I mjesec se promijenio. Svake noći izlazi crven, od dnevne jare, koja dugo odgrijeva.

Ljudi glavinjaju, zanose očima kao zaklane ovce, nemaju snage ni da progovore. Gledaju skovrnute kukuruze, patuljasta požutjela žita i suhi jad od bašta. Voćke već niko i ne gleda, bez njih bi se i moglo, ali trava! Sasušena, samo što ne gori. To stoke što rat nije odagnao na front – sama rebra.

Najviše se gleda u nebo. A ono – današnje gore od jučerašnjega! Sač božji.

– Šta već misli taj Husein-efendija? Što ne dovi? – čujem gdje pitaju.

"Doviti" – to je u skupnoj molitvi boga moliti.

Izgubila se svaka nada da će kiša, i tako se jednoga dana naš hodža odluči da dovi.

Husein-efendija izvede nas, čitav mejtef, u jedan šumarak van grada; pošla su s nama i starija djeca, koja već idu u osnovnu školu.

Za kišu se mole i ostale vjere. Zvonile bi, to bi, kažu, najviše pomoglo, u to i mi muslimani pomalo vjerujemo; kao da se zaboravilo da imamo dva boga, oba kao da su sad jedan. Ali čime da se zvoni, zvona su skinuta s obje crkve i odvučena na front za topove! Tako proti i župniku ne preostaje ništa drugo nego da povazdan čate u crkvama. Ne izlaze iz njih, u njima je sve što nije otišlo u rat.

Posjedali smo u šumarku. Husein-efendija reče:

– Djeco, to znate, pred Boga se ne stupa bez abdesta. "Abdest" – to je obavezno pranje prije molitve.

– A vode, vidite, nema. Kada vode nema, učili ste to, uzima se tejemum.

"Tejemum" – to je kad nema vode, musliman je dužan da rukama protare zemlju ispred sebe i umije se prašinom, u znak da pred Boga hoće da iziđe čist.

Uzesmo tejemum, svi osim Husein-efendije, on je, znači, jutros od usta ostavio nešto vode i uzeo abdest.

– Ja ću – reče – učiti, a vi ćete za mnom vikati samo: amin. Svaki da viče od srca, i svaki da vjeruje da će Bog čuti!

"Učiti" – to je kod nas svečano izgovarati, zapravo pjevati, svete riječi iz Kurana.

Svi podigosmo ruke pred lice.

Husein-efendija poče da "uči", ne "uči" glasno, nego u sebi; samo mu skakuću brkovi i drma mu se brada. Mi govorimo "amin", brujimo kao pčele. Neki samo mrmljaju, a neki se natječemo ko će glasnije, da nas Husein-efendija čuje.

Poslije dove učini mi se – sad će pljusnuti.

Ali ne pade ni kap. Ni sljedećih dana, ni poslije sljedećih još nekoliko dova. Da dalje dovi, i toliku odgovornost pred svijetom uzima na sebe, neće više – Husein-efendija.

– Mene – govori – gurate pred Boga, a sad se Boga sjetili! Dovite sami! Meni ima vode za abdesta!

– Ovo je pred kijametski dan! – kaže Mujaga Cerić; jedva diše, čini mi se i žile mu po rukama presušuju. "Kijametski dan" – to je smak svijeta.

– Ovo je dobro – odgovara mu Dedaga, odavna već zatvorio aščinicu. – Vojske će ostati bez vode, prestaće rat!

– Neće, – kaže Mujaga – carevi imaju vode!

I rat se zbilja nastavi. Poslije pade kiša, dobra, i produži da pada nekoliko dana, ali po svemu već spržrenom. Svejedno, česme mlaznuše, vrela proklokotaše, ljudi živnuše, i travka, i list, u kojima je još ostala kap života.

Ali kad se vode do mile vode napijem, i kad se dobro umijem, u duši mi opet nešto pusto, kao da nije prestala suša. Izbijaju ranjenici iz mutnine dalekih nepojamnih frontova, blijedi i bradati, a rijetke, oskudno zasijane, njive i bašte kržljavo se pridižu, blijede i uzaludne kao da se kiša samo našalila.

GROMOVO ĐULE

Bio sam sasvim sasvim mali, ali ovog se dobro sjećam. Valjda što je toliko sijevalo i grmilo.

Moja rodna kasabica poznata je kao igralište gromova. Zgnijezdila se na golom nevisokom podnožju planina, koje silazi u neveliko polje.

Kad dođe ljetna oluja, gromovi kao krakati svijetli divovi skaču po tim planinčinama, sablje njihovih munja i tutanj njihovih tabana utjeraju sve živo u kasabi u kuće, štale i ćumeze, i pozatvaraju u njoj sva vrata i prozore. Nikad se toliko puta svijet ne prekrsti i toliko svetih riječi iz Kurana ne izgovori. Ljudi šalju bogu nijema obećanja da nikad više neće griješiti.

Jednom tako zaorlja takva oluja, u kući smo toga popodneva ostali samo mati i ja. Mati u ludoj jurnjavi pozatvara sve prozore, stisnu me u krilo, i, zaklonjeni malo iza prozora, gledamo u baštu. Smrklo se, ali sijevne pa voćke postanu kao da su od zlata i dragog kamenja, i meni onda žao što takve i ne ostanu. Odmah zatim tresak, koji kao da me svega raznese, pa za njim gromorno valjanje grmljavine, koje ulazi u prozorska stakla i zidove. Priljubim se uz mater, a lijepo mi. Onda line u voćnjak, kao da neko odozgo zalijeva kantama. Grane se povijaju do zemlje, žao mi ih, drage naše voćke, jadnice – nemaju se nikud skloniti.

– Majko, što će tolika kiša? – pitam. Mati, stisla me, žmiri, užurbano šapće nekakve, potpuno mi nerazumljive, riječi. (Poslije sam saznao: riječi iz Kurana.)

– Hoće li, majko, još jednom onako? – pitam, jedva čekajući da tresne.

Mati me blago udari po potiljku, a grom, kao da me čuo, prasnu, udari u sred bašte. Vidjeh usijan plavičast kolut, kao da na zemlju pade sjajna tepsija pa je nestade.

Mati me trkom iznese u divanhanu.

– Sine, ne zovi ih više! – dašće, ljubi me gdje stigne. – Izgorjećemo.

Poslije, kad je oluja otišla, iznijela me u voćnjak. Vrti se oko ovog mjesta gdje je udario grom, spušta me iz naramka i raščešljava travu, traži nešto, a ničeg nema.

Tek mnogo poslije, saznao sam šta je tražila. Đule gromovo. Nije, kažu, veliko, sitno je kao golubije jaje. Ko ga nađe pa zakopa negdje pred kućna vrata, dokle ga tako drži, kuća će mu biti sigurna od vatre, od puške i noža, od krađe i vradžbine.

Mora da sam tako još u najranijem djetinjstvu sklopio prijateljstvo s gromovima. Poslije mnogo godina, jedne mrkle noći na planini Vlašiću, udarali su svud oko mene, kao vatrena kiša-šropac, a jednoga dana našao sam se na Vranici planini u samim oblacima, gdje su oko mene igrali đavolsko kolo. Nijedan me nije htio. Bilo je tako nekoliko puta i u ratu, među kuršumima i granatama.

Da mi dva brata nisu poginula, prosto bih povjerovao da je mati našla, i tajno negdje zakopala, gromovo đule.

Vjerujem i ne vjerujem, ali i danas tražim gdje ga je zakopala.

JESAM LI VIDIO ZVIJEZDU REPATICU

Jesam li zbilja vidio tu zvijezdu repaticu?

Jesam.

I, kad god tako reknem, odmah se poreknem. Nisam, ja to sebi samo utvaram.

Pa onda opet kažem: ipak jesam, vidio sam je.

I tako to traje ne znam pravo otkad, i vidim da će trajati do kraja života.

Ta repatica pojavila se na mom zavičajnom nebu. Viđena je, zapamćena, prepričavana, i danas stoji u knjigama zapisana.

Ako u nufus, knjigu rođenih, čas moga rođenja nije krivo upisan (to se mnogima desilo), meni je tada bila četvrta – peta godina.

Da li mi je već tada sjeo u glavu onaj nevidljivi pisar koji nam svima jednom sjedne pa otvori svoje čudesne teftere i počne u njih brižljivo da upisuje sve što nam se desi? Listam po sebi te njegove pamteće knjige. Na mjestima su sasvim čitke, na mjestima zabrljane. A ta slavna repatica zapisana je baš u takvoj jednoj brljotini!

I koliko god sam se upinjao i danas upirem da stvarno vidim oblik i boju tog njenog prepričavanog sjajnog i slavnog repa, uvijek je ispadalo i stalno ispada: sad me vidiš, sad me ne vidiš.

Pričalo se o njoj i pričalo, i stari i mi dječaci i djevojčice. Ali stari su pričali drukčije nego mi. Nisu zapravo ni pričali, nego bi je samo pomenuli, ispod glasa, kratko, kao da je nije dobro ni pominjati: neko će veliko zlo na ovaj svijet, voda, vatra, kuga, a ponajprije rat. Tako bi poneki zloguki rekao, i niko mu nije opovrgavao.

A mi, kažem, drukčije. Pravdali smo se oko toga kad se tačno pojavila, odakle, ko ju je prvi ugledao, kakva je tačno i kolika bila, kud je prošla i kud zašla, koliko joj se na nebu još vidjelo repa kad je zašla, kakve je bila boje i koju je tamo negdje šumu zapalila.

Nemoguće bi mi bilo izbrojati koliko sam je puta sanjao. Ali jednog sna se dobro sjećam, kao da sam ga usnio sinoć.

U tom snu, stojim na djedovom brdu, veliki je nekakav topli vjetar i ništa drugo nego sama svjetlost od nje, ja je držim na kanapi kao našeg papirnog zmaja, okrećem je ponad zavičajnih planina, ne dam joj da mi zamakne, dok – najednom vidjeh da će mi još malo pa nestati kanape na čunku, pa je i nestade. Zvijezda sebi, ja sebi, dok me ona ne ponese. Letimo, meni sad divno s njom, i samo želim da to nikad ne prestane...

Ta repatica iz sna ostala mi je u sjećanju sasvim jasna, jedno vrijeme pokušavao sam u školi i da je naslikam, ali ni izdaleka mi nije polazilo za rukom, jer slikarskog dara nisam imao. Oblik je još ispadao kako-tako, ali boje – takvih boja u kutiji nije bilo! Sve što se zapali, to gori bojom svoga plamena – drukčiji je plamen jelovine, drukčiji bukovine, pa ni u zvijezdâ i munjâ nije jednak, a samo kad bi mogla da se zapali nebeska plavet, gorjela bi tačno onakvim plamenjem i iskrama kakvim moja repatica u snu! Možda to samo mi ljudi mislimo da je to repatica, a u stvari to nevidljivi svatovi anđela vode neku nebesku vilu pa se za njom vuče vjenčani veo sav u dragom kamenju!

I šta ja sve nisam zamišljao da su repatice, i uopšte zvijezde, one što padaju i one što ostaju da trepte na svom mjestu. Neke se javljaju pred našim budnim očima, a neke samo u našem snu.

Odakle li je moja repatica, pitam se evo i danas. Možda sam je zaista vidio, a pamćenje mi tad bilo još nejako da je zadrži u svom tajanstvenom nebu? Možda sam je samo sanjao pa je poslije iz sna prenosio na nebo jave? Repatica je otišla, ostale su za njom samo priče, i zapisi i umovanja astronoma, a i to su samo priče. Priče – jedini tragovi u bestragu repatice.

Pa sad, poslije toliko godina, govorim sebi: šta ti, pobogu, treba da se to i danas toliko pitaš, jer to je isto kao cijepati panjugu, za koju je svaka sjekira tupa i nejaka, kojoj samo vatra može dohakati.

I, konačno, šta bi bio bolji da si je vidio i zapamtio takvu kakvu si je vidio? Zar nije ljepša ona koju si sanjao? Ona je prva otišla, ova druga plovi evo i danas u tebi. Prva je slutila na neko veliko zlo (koje je i došlo: rat), ova druga – na kakvo zlo ova tvoja može da sluti?! nosi te u susret s nepoznatim dječacima i djevojčicama u svemiru, na njihova nepoznata igrališta i u njihove nepojamne igre.

Srećan put onoj stvarnoj, ako još putuje, i pokoj joj lijepoj duši ako je umrla negdje u nebeskom azuru, ova moja je živa i putujemo!

A možda je i na onoj neko ovako putovao? Možda je i ona bila nečiji san? Možda je moj san bio lijepa java, a repatica o kojoj se pričalo ružan san?

PRIČA POGOVORKA

Dragi čitaoče!

Ako osjetiš da si ovo negdje pročitao, preskoči odmah ove prve retke, pa se dalje nadaj nečem nepoznatom. Ako pročitao nisi, evo šta o meni stoji zapisano u podacima koji treba da pripomognu otkrivanju vječne tajne ko sam i šta radim (zapravo: ko sam bio i šta sam radio). Jer, književnici vječno ostaju obavijeni tajnama, sa sasvim malo svoje krivnje.

Rodio se u Bosanskom Petrovcu 2. septembra 1910. godine, kažu. Tu svršio osnovnu školu. Gimnaziju u Travniku. Studirao prava u Zagrebu. (A trebalo je da napišu: nije završio prava u Zagrebu, i ovo "studirao" uvijek me nerviralo jer je svakom upućenom očevidno da ti moji bio-bibliografi, odnosno urednici, misle kako ne bi bilo lijepo da se u javnost iznosi, bože, ta moja sramota!)

Redovan je (e, to ne kriju!) član Srpske akademije nauka i umetnosti, i dopisni član Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Objavio u svojoj sedamnaestoj godini, u "Hrvatskoj vili", almanahu travničke gimnazije, prve sonete (mali ciklus "Ocvale primule").

Rano na studijama prišao revolucionarnom pokretu (član SKOJ-a 1933, član KPJ 1935).

Do izbijanja rata 1941, u ostalom aktivističkom radu, bio jedan od pokretača i urednika revije "Putokaz" i nedjeljnog lista "Seljačka misao" i tu objavljivao političke i razne druge članke i napise. Pisao i u "Izrazu", u vrijeme kad ga je uređivao Otokar Keršovani.

1941. odlazi iz Zagreba među grmečke partizane. Tu početkom 1942. ulazi u "Partizanski obavještajni (tj. propagandni, primjedba moja) biro Operativnog štaba za Bosansku Krajinu", u kojem sa Nikicom Pavlićem uređuje list "Krajiški partizan". Posije postaje urednik "Bosanskog udarnika", a potom jedan od pokretača i urednika "Glasa" u selu Županici kraj Drvara i jedan od urednika "Oslobođenja" u Jajcu. U tim listovima objavljuje niz tekućih članaka, pokoju kratku priču, reportažu i pjesmu.

1942. poslije velike fašističke ofanzive na Kozaru, napisao u samoj šumi i čitao pred preživjelim borcima i narodom poemu "Stojanka majka Knežopoljka". Godinu dana kasnije poemu "Ševa", koju je objavio devet godina kasnije u Beogradu.

U ratu pisao i pjesnički ciklus "Pisma Jove Stanivuka" i prvi put ga objavio u cjelini u Beogradu.

1968. pojavio se sa novim pjesničkim djelom "Soneti", a 1974. sa zbirkom "Soneti II".

Cjelovit uvid u njegov književni rad može se steći iz njegovih "Izabranih djela", koja je za izdavačko preduzeće "Veselin Masleša" u Sarajevu sačinio Nika Milićević 1971. u pet tomova (Pjesme, Pripovijetke, Drame, Eseji, Miscellanea).

Bio je vijećnik ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a 1943, dugogodišnji narodni poslanik Savezne skupštine, direktor drame u Sarajevu, jedan od obnovitelja i urednika predratnog "Pregleda" Jovana Kršića, jedan od urednika "Književnih novina" (sa Milanom Bogdanovićem) i "Nove misli".

(Slušaj sad ovo.)

Dobitnik je niza književnih nagrada (tri nagrade Komiteta za kulturu Savezne vlade, Oktobarsku nagradu grada Beograda, Sedmojulsku nagradu SR Srbije, Dvadesetsedmojulsku nagradu SR BiH, novoustanovljena nagrada "Aleksa Šantić", nagrada A VNOJ-a).

Živi i radi u Beogradu i Mostaru.

Čitaoče dragi, pošto dakle sad znaš sve, da na kraju učinim samo jednu malu dopunu.

Od svih ovih podataka meni je najdraži ovaj za koji vjerujem da je tačan: živi.

I tako živ, našao sam se ove, 1974. godine, aprila mjeseca, licem u lice sa svojom rodnom kućom u Bosanskom Petrovcu. Bio sam sa sestrom i zetom, suprugom i kćerkom, u posjeti kod Namke u Mamure, svojih stričevki, sestara od strica, kako bi se na drugim stranama reklo.

Rekao sam: našao sam se licem u lice sa svojom rodnom kućom.

Licem u lice!

Njeno lice – to je sad jedno bezličje! Ili možda bolje: to je lice samog bezličja!

Iz svega struji i nijemo govori: ovo je nekad bila kuća! Tvoja kuća, dodajem nijemo ja.

Ruševina – šta da ti sad opisujem! Zidine nasute stvrdnutom smjesom otpalog maltera, palih greda, palog svega, sa praznim dupljama prozora, prostor koji zgodno dođe nuždama prolaznika. Pa i sama priroda kao da se nećka da se tu pojavi u vidu bar zova i kopriva. Ne znam (niti me to imalo zanima) čije je to sad zemljište. Možda je i ničije.

Titra oko svega toga, kao jutarnja izmaglica, moje djetinjstvo, od kojeg sam ti u ovoj knjizi ponešto napola usta ispričao.

Gledam prozor sobe u kojoj sam se rodio. Da je to ta soba, to znam sigurno, to mi je ne jedanput kazivala mati. Prozor gleda iz prazne duplje u prazno. Kao da gleda za mnom u svijet u koji sam otišao.

Pa potom, u tuzi ili istoj takvoj praznini u duši, spuštam oči preda se: niče sad u meni, i širi se rastući svud oko mene, nešto daleko, plavo i svileno. I zagledan u to, pognut odlazim.

Pa me onda nešto opet uspravlja.

Skender Kulenović

BIOGRAFIJA

l Skender Kulenović rođen je 2. IX 1910. godine u Bosanskom Petrovcu. Tu je završio osnovnu školu, gimnaziju u Travniku, a prava studirao u Zagrebu. U školskom almanahu gimnazije u Travniku 1927. godine objavio je pet soneta pod zajedničkim naslovom "Ocvale primule". Već rano uključuje se u radnički pokret i 1933. postaje član SKOJ–a, a KPJ 1935. godine. Zajedno sa Hasanom Kikićem i Safetom Krušićem, za vrijeme studija u Zagrebu, pokreće časopis "Putokaz".

Pored pjesama i poema, pisao je i komedije, eseje, kritike, putopise, crtice, priče i roman. Zbirke pjesama "Soneti" I, izlaze 1968. godine, a "Soneti" II 1974. godine. Prozna djela izlaze mu ovim redom: "Divanhana" (1972), "Gromovo đule" (1974) i "Ponornica" (1978.) godine , pred kraj života. Umro je u Beogradu 25 januara 1978. godine.

BIBLIOGRAFIJA

Stojanka majka Knežopoljka, Sarajevo, 1945.
Komedije (Djelidba, Večera, A šta sad), Sarajevo, 1947.
Ševa, poema, Beograd, 1952.
Soneti, Novi Sad, 1968.
Divanhana, pripovijetke, Beograd, 1972.
Gromovo đule, priče za djecu, Beograd, 1975.

Ponornica, roman, 1977.